

Varkauden taistelut jäivät vähäisiksi, mutta jälkipyykki oli verinen

Ruutitynnnyri räjähti 90 vuotta sitten

Varkaus oli talvella 1918 punainen saare-ke ja sisällissodan ensimmäinen taistelu- paikka.

Viime kuun kuudentena päivänä juhlittiin 90-vuotista itse- näistä Suomea. Uuden kansa- kunnan alkutaival ei ollut hel- po. Kun porvarilliset piirit ja työväenjärjestöjen edustajat ei- vät löytäneet yhteistä linjaa asioiden hoitamisesta ajaudut- tiin heti alkuvuodesta 1918 ve- riseen kansalaissotaan. Tammi- kuun 27. päivänä nostettiin Hel- singin työväentalon torniin pu- nainen lyhty vallankumouksen alkamisen merkiksi.

Vuoden 1918 kansalaissota oli eteläsuomalaisten sota. His- torioitsija **Heikki Ylikankaan** mukaan Etelä-Suomen työväes- tö nousi kapinaan työnantajain ja näihin tukeutuvaa sivistyneis- töä vastaan. Toisaalla eteläpoh- jalaiset vapaaehtoiset lähtivät riisumaan aseista Suomessa si- jainneita venäläisiä varuskuntia. Näin syntyivät kansalaissodan rintamalinjat.

Punainen saareke

Vuoden 1918 sotaa käytiin muuallakin kuin eteläisen Suo- men kaupungeissa ja varuskun- tapaikkakunnilla. Useat tekijät vaikuttivat siihen, että myös Varkaudesta tuli pian kansalais- sotataapahtumien näyttämö. Teollisena yhdyskuntana Var- kaudessa oli runsaasti työväes- töä ja organisoitunut työväen- liike, jonka johtajat seurasivat muun maan tapahtumia.

Varkaus oli työväenliikkeelle tärkeä paikka jo ennen vuoden 1918 tapahtumia. Useat työvä- enliikkeen johtajat olivat käy- neet agiterraamassa paikkakun- nalla jo aiempina vuosina. Työ- väenliikkeen johtohenkilöistä Varkaudessa olivat vierailleet muun muassa Eetu Salin, Taavi Tainio ja Matti Paasivuori.

Varkauden teollisessa yhds- kunnassa nousi jo vuoden 1917 aikana esiin ongelmia, joiden paikallinen ratkaiseminen osoittautui hankalaksi. Erityi- sen haasteelliseksi muodostui ravintokysymyksen hoitami- nen. Liikkuematilaa päätöksen- tekijöillä oli niukasti. Koska Varkaus oli epäitsenäinen ruuk- kiyhdyskunta Leppävirran ja Joroisten rajamailla, ei kunnal- lisiin toimin asiaa voitu ratkais- ta.

Suoranaisen nälänhädän lis- säksi vuoden 1917 keväällä ja kesällä paikkakunnan teollisuus oli toteuttanut mittavat irtisano- miset. Esimerkiksi massateh- taalta saivat lähteä kilometriteh- taalle kaikki parisataa työnteki- jää. Myös teolliset investoinnit olivat tuoneet Varkauteen uutta väkeä, jolloin yhdyskunnan so- siaalinen kiinteytys oli murentu- nut. Elokuussa 1917 paikalliset porvarilliset henkilöt järjestivät kävely- ja marssiharjoituksia, jotka eivät jääneet huomaamat- ta työväenjärjestöjen vaikutta- jilta. Lisäksi marraskuussa Var- kauteen ulottunut yleislakko ki- risti paikallistoimijoiden välejä äärimmilleen.

Työväenjärjestöjen ja perus-

tettujen punakaartien otettua vallan käsiinsä tammikuun lo- pussa Varkaudesta oli muodos- tunut kansalaissodan punainen saareke. Varsin pian tämän huo- masi myös valkoisten sodanjoh- to, joka ryhtyi suunnittelemaan Varkauden valtaamista.

Punainen terrori

Varkaus oli punaisten hallinnas- sa ainoastaan runsaat kolme viikkoa. Ennen varsinaisia so- tatoimia ennäti kuitenkin ta- pahtua monenmoista. Jo tam- mikuun 29. päivänä punakaarti- laiset ampuivat tehtaankaupan- hoitaja Taavetti Ryhäsen ja Lehtoniemen tehtaiden insinöö- ri Harald Staffänsin. Kaikkiaan kaartilaiset surmasivat Varkau- dessa ja Lehtoniemellä ainakin kymmenen henkilöä. Kummal- lisimpia murhatöitä olivat len- nättimen päällikkö Aleksei Bordakoffin ja seppä David Högbergin hengenriistot. Bor- dakoff tunnettiin leppoisana miehenä, ja hänellä ei myös- kään ollut yhteyksiä suojelus- kuntaan. Högberg puolestaan oli aiemmin opastanut paikallisia kaartilaisia sotatoimiin, mutta tiettävästi sittemmin riit- tautunut johtajiensa kanssa.

Punakaartilaiset tekivät valta- kautenaan matkoja myös lähei- selle maaseudulle. Matkojen ta- voitteena oli hankkia elintarvik- keita, joita maalaistoissa tie- dettiin olevan. Tekemillään vie- railuilla punaiset surmasivat ai- nakin seitsemän henkeä. Sur- matyöt tapahtuivat varsin satun- naisesti, mikä osoittaa osan pu- nakaartilaisista toimineen suo- ranaisen hulgianismin henges- sä.

Punakaartin toimia ei voi hy- väksyä, mutta jälkikäteen niitä voidaan selittää eri tavoin. Pu- nakaartin ja työväenjärjestöjen vaikutusmahdollisuudet pie- nehkössä teollisessa yhdyskun- nassa jäivät oleamattomiksi. Kun ruokaa ei ollut saatavilla, niin nälkäkysymystäkään ei voitu ratkaista. Kunnallisen itsenäi- syyden puute puolestaan vai- kutti siten, että osapuolet eivät päässeet aitoon neuvotteluyh- teyteen. Kaartilaiset valitsivat- kin käyttöönä kovat keinot, jolloin väkivaltaisuuksiltakaan ei välttytty.

Sotatoimet

Kansalaissodan varkautelaiset taistelut eivät kirjaudu sotahis- toriaan suurin kirjaimin. Itse asiassa varsinaiset taistelut jäi- vät suhteellisen vaatimattomik- si. Sen verran pysyyt kuitenkin puhuivat, että vainajilta ei väl- tytty. Taisteluissa menehtyi 12 valkoista ja kolmisenkymmentä haavoittui. Punaista puolestaan arvioidaan menehtyneen 15–20 miestä.

Helmiikuun puolivälissä Piek- sämälle ja Huutokoskelle saa- puneet valkoisten joukot siirret- tiin 19. ja 20. päivän välisenä yönä Varkauden lähistölle. Jou- kot asetettiin hyökkäysasemiin Ruokojärven suunnalle pääjou- kon jäädessä aseisiin Lehtonie- men edustalle. Kolmas pää- joukko siirrettiin jään yli Taipa- leen kanavalle osan jatkaessa vielä Pitkälänniemen kautta Kommilaan, missä katkaistiin

pohjoiseen menevä maantie. Näin Varkaus oli saarrettu.

Valkoisten joukkojen ensim- mäisen päivän hyökkäys viiväs- tyi ja oli käytännöllisesti ottaen tulokseton. Vasta helmikuun 21. päivän suurhyökkäys pakotti punaiset perääntymään kohti ruukkia. Illan hämäytyessä pu- naisten hallussa olivat ainoas- taan tehdasrakennukset ja kan- sankeittiö. Lyhyen laukausten- vaihdon jälkeen myös kansan- keittiöllä olleet punaiset antau- tuivat, jolloin miehet vangittiin ja naiset lapsineen lähetettiin kotiin.

Punaisten viimeiseksi linnoit- tukseksi jäi massatehdas. Val- koisten joukkojen massatehtaal- le suunnattujen tykinlaukausten osuttua tehtaan vesitorniin pu- naiset saivat niskaansa kylmän kylvyn. Tilanteen muuttuttua tehtaan uumenissa sekasortoi- seksi osa punaista päätti ant- auttaa. Valkoisen antautumisli- pun noustua ammunta lakkasi. Valkoisten noustua suojistaan ja lähestyessä tehdasrakennuksia joku avasi uudelleen tulen. Tä- män seurauksena muutama val- koinen menetti henkensä. Pian taistelu oli kuitenkin ohi.

Teloitukset ja tuomiot

Punaisten antauduttua käynnis- tyivät valkoisten kostotoimet. Välittömästi antautumisen jäl- keen ”joka kymmenes mies am- muttiin”. Todellisuudessa pu- naisten joukosta valittiin ”pa- himmiksi rikollisiksi” arvioi- dut. Näin ollen ”joka kym- menennen ampuminen” ja sa- malla puhe Huruslahden arpa- jaisista on luokiteltavissa vuo- den 1918 kertomaperinteen piiriin kuuluvaksi. Joka tapaukses- sa heti antautumisen jälkeen osa punaista maksoi vallankumous- yrityksen hengellään.

Jo seuraavana päivänä aloitti kirkon sakastissa toimintansa kenttä- ja sota-oikeus, joka siir- rettiin tilan ahtauden vuoksi Seuratalolle. Oikeuden jäseni-nä oli kaksi sotilasta ja yksi ju- risti. Kuolemantuomion langet- tamiseen riitti oikeuden pu- heenjohtajana toimineen soti- laan käsitys tutkitavan syylli- syydestä. Sota-arkistossa säily- nyt niin sanottu tuomiokirja osoittaa, että tuomioistuin tutki kaikkiaan 1 491 henkeä. Suo- raan surmattavaksi määrättiin 87 punaista.

Tuomioita langetettiin pitkin kevättä aina huhtikuun loppuun saakka. **Hannu Soikkasen** las- kelmien mukaan Varkaudessa kuoli valkoisen terrorin uhrina 217 ihmistä. Näistä suunnilleen 80 menehtyi valtausyönä, ja lo- put menettivät henkensä kent- tätuomioistuimen tuomitsemi- na.

Varkaus 1918

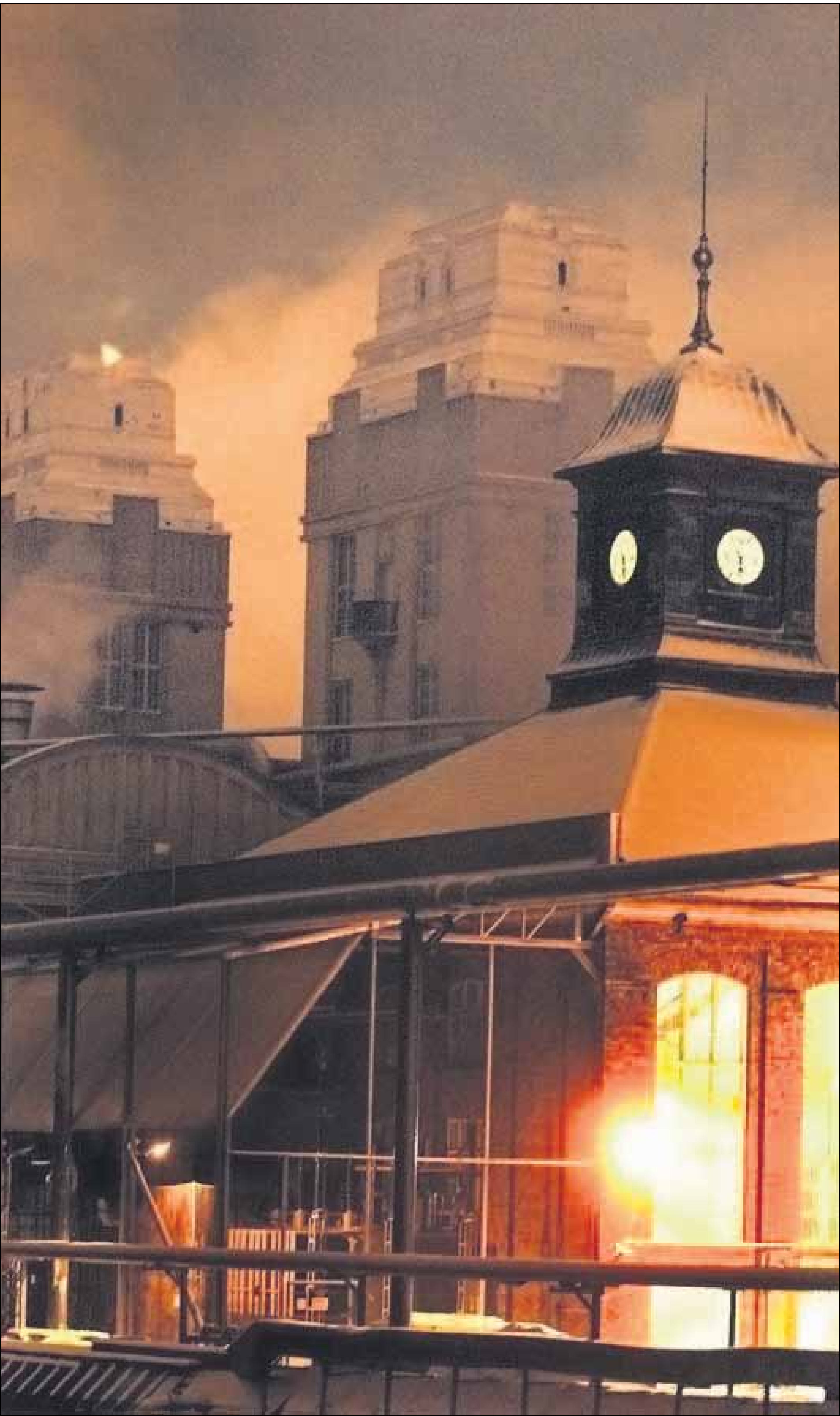
Vuoden 1918 tapahtumat on lii- tetty olemaiseksi osaksi Var- kauden historiaa. Puhetta Hur- uslahden arpajaisista ja joka kymmenennen miehen ampu- misesta on toisteltu eri yhteyk- sissä. Kun 1960-luvun puolivä- lissä ilmestyivät Jaakko Paavo- laisen tutkimukset kansalaissod- an terrorista nousivat myös Varkauden tapahtumat esille. Paavolainen osoitti tutkimuk-

Kymmen- osainen sarja alkaa

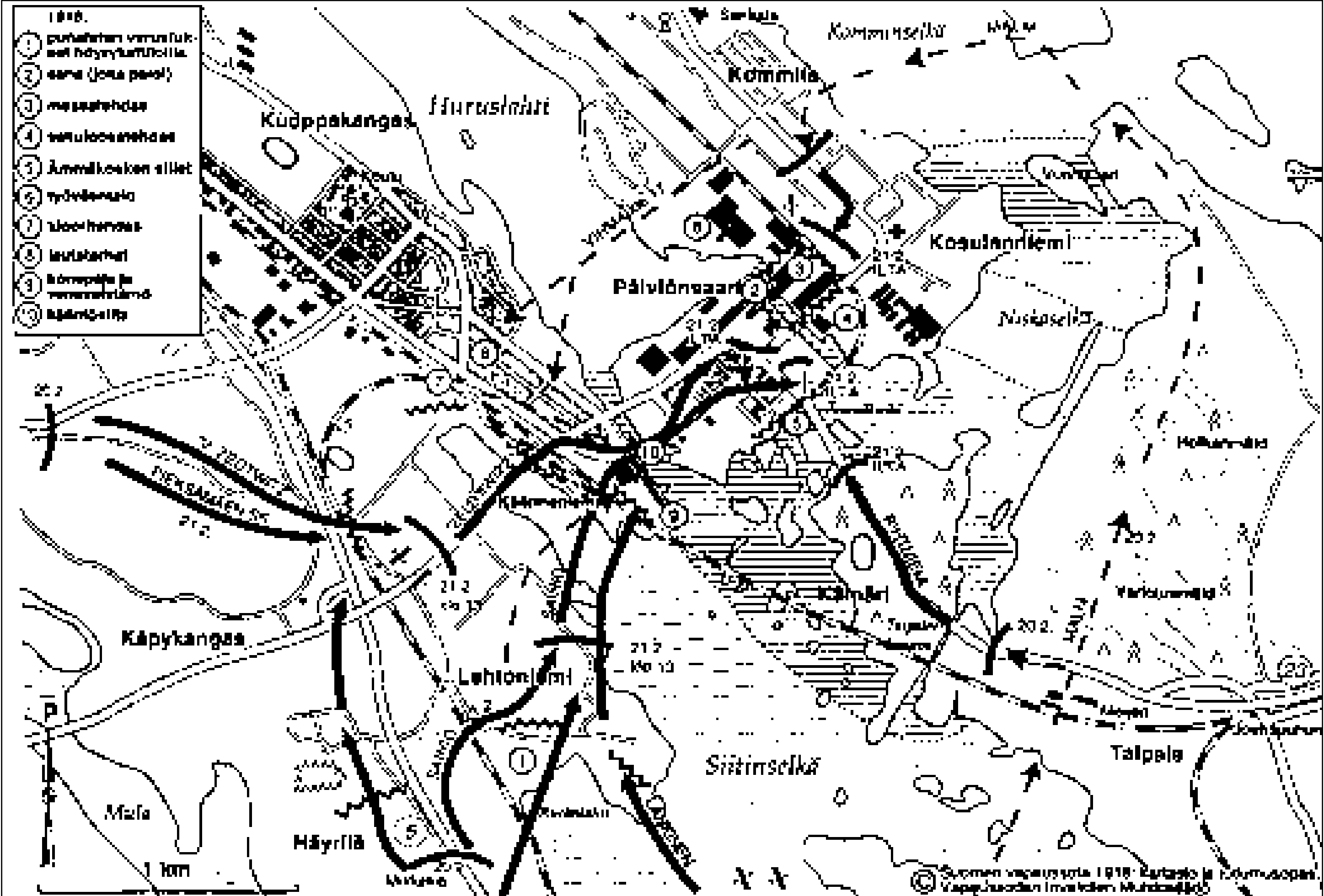
1. Tapahtumat Varkaudes- sa 1918.
2. Henkilöitä, jotka vaikutti- vat Varkaudessa vuonna 1918.
3. Vuoden 1918 tapahtuma- paikkoja Varkaudessa.
4. Rakennuksia, jotka kerto- vat sisällissodasta Varkau- dessa.
5. Dokumentteja Varkaudes- ta vuodelta 1918.
6. Mitä haudat kertovat vuo- desta 1918?
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ja tavarat.
8. Vuoden 1918 kuvat.
9. Julkaisut, jotka käsittele- vät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuo- den 1918 tapahtumia on tul- kittu?

Antti Aho
Hannu Itkonen

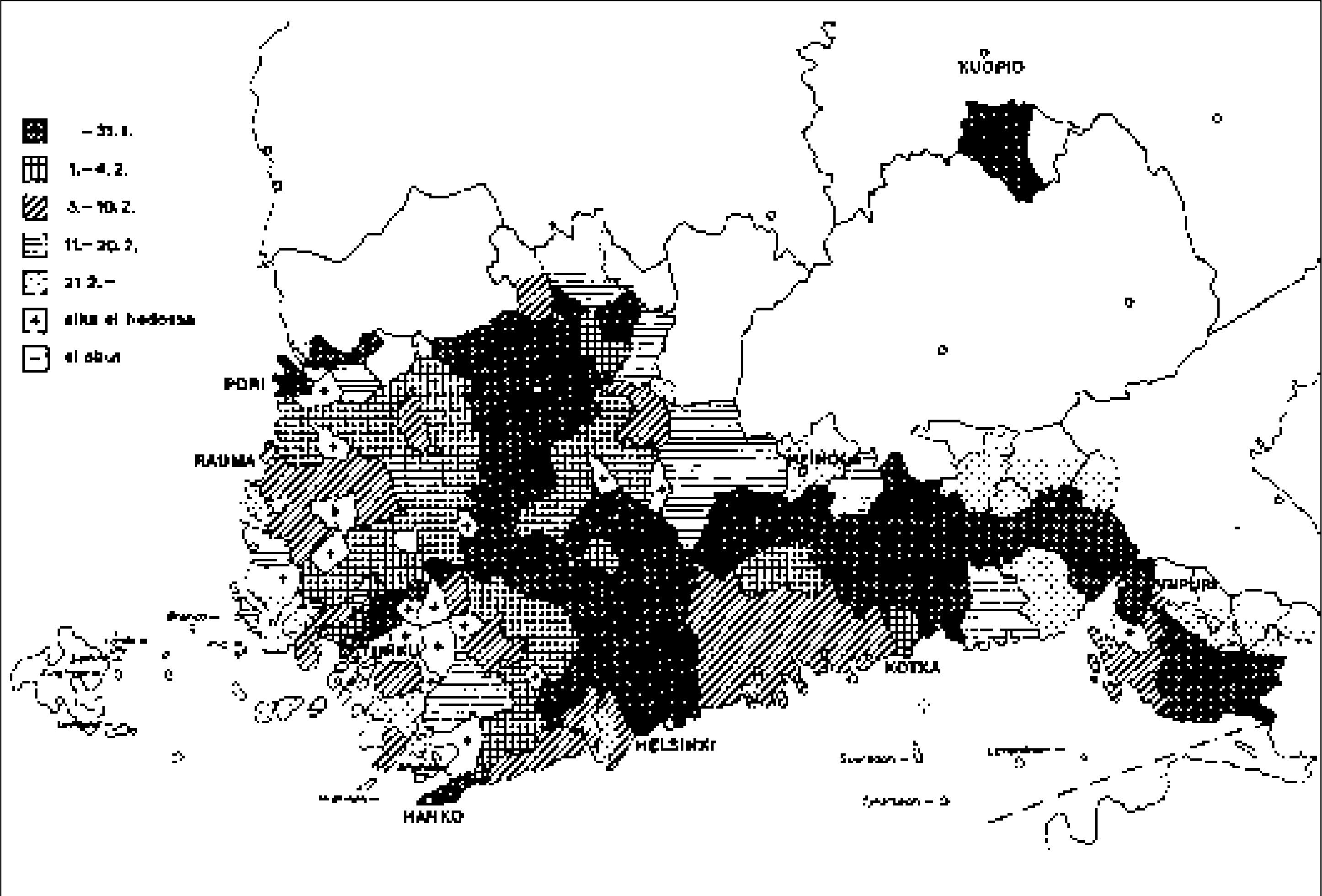
Massatehtaan tornissa oli pu- naisten viimei- nen puolustus- asema, joka an- tautui ovelasti tähdätyllä tykin- laukauksella.

MERJA MANNIKKO

Varkauden valloituksessa ensimmäiset yhteenotot olivat Lehtoniemessä ja loppuhuipennus Päivlönsaarella.

Punaisten sotilaallisen vallan alkua esittelevä kartta on julkaistu Heikki Ylikankaan teoksessa Tie Tampereelle (1993). Varkaus erot- tautuu saarekkeena.

Meitä ja muita – kansalaissodan henkilögalleria Varkaudessa

Muualta tulleet olivat avainasemassa talven 1918 tapahtumissa.

Historian henkilöiden tarkastelussa on otettava huomioon kaksi olennaista seikkaa. Ensinnä menneisyyden tekijät tallentuvat jälkipolvien tietoisuuteen eri tavoin. Suurmiehistä kirjoitetaan kirjoja ja heidän elämäntyötään pohditaan eri yhteyksissä. Sen sijaan tavallisten arjen ahertajien tekemiset saattavat dokumentoitua hyvin ohuesti, jolloin heistä puhutaan ja heidän eloaan muistellaan niin kauan kuin elävät kanssaihminen mielissä.

Toiseksi historian tapahtumiin vaikuttavien ihmisten suhde paikallisiin tapahtumiin muodostuu poikkeavaksi. Koko ikänsä paikkakunnalla asuneet ovat alun alkaen kasvaneet kiinni paikallisyhteisönsä ja lähipiiriinsä. Sen sijaan ulkopuolelta tulleet ihmiset saattavat olla tottuneita aivan toisenlaisiin toimintatapoihin. Mitä kauempaa tulija on lähtenyt niin maantieteellisesti kuin kulttuurisesti, sitä vaikeampi hänen on ymmärtää uuden yhteisön toimintatapoja ja keskinäisiä suhteita.

Varkauteen eri syistä

Katsahdettaessa kansalaissodan varkauteलाईin historiantekijöihin edellä esitetyt seikat on syytä ottaa huomioon. Varkauden 1918 tapahtumien tekijät voidaan luokitella neljään ryhmään. Ensinnäkin Varkaudessa oli luonnollisesti paljasjalkaisia varkauteलाईia. Paikallisen teollisuuden kasvaessa Varkauteen tuli työn perässä väkeä etenkin läheiseltä maaseudulta. Anson perässä tulilleita voidaan pitää toisena vuoden 1918 tapahtumiin vaikuttaneena ryhmänä.

Kolmas Varkaudessa vaikuttanut ryhmä olivat eri syistä kauempaa tulleet toimijat. Heihin lukeutuivat sekä paikallista järjestysvallan ylläpitämistä yrittäneet henkilöt että vallankumousmielessään paikkakunnalle tulleet organisaattorit. Tähän ryhmään lukeutuivat myös kauempaa erilaisiin töihin ja etenkin teollisuuslaitosten johto- ja suunnittelutehtäviin tulleet henkilöt. Juuri nämä henkilöt nousivat kiinnostavalla tavalla kumousviikkojen tapahtumissa esille. Luonnollista oli, että nopeasti kasvavalle teollisuuspaikkakunnalle muutti varsin monenlaista väkeä.

Neljäs ryhmä koostui tavalla tai toisella sotatoimiin vaikuttaneet henkilöt, jotka joko tulivat Varkauteen muualta tai vaikuttivat ruukkiyhdyksunnan tapahtumiin muutoin. Kaksi tällaista merkkihenkilöä olivat kenraali Carl Gustaf Emil Mannerheim ja sittemmin pitkäaikaisena maan presidenttinä toiminut Urho Kallio.

Läheltä ja kaukaa

Varkauden väestönkasvusta saa hyvän kuvan lukemalla Hannu

Kaupunginjohtaja Eino E. Salmi luovuttaa tasavallan presidentti Urho Kerkkoselle Varkauden kaupungin avaimen valtuustosalissa 9. syyskuuta 1964.

Soikkasen historiankirjoitusta. Jo 1900-luvun alussa elettiin muuttovoiton aikoja. Vuosina 1901-1905 ruukinseurakunnan kirjoista laskettuna Varkauden muuttovoitto oli 135 henkeä. Seuraavalla viisivuotiskaudella se oli ainoastaan yksi henki. Vuosina 1911-1915 muuttovoitto nousi 171 henkeen. Muuttamisen mittasuhteita ajatellen on muistettava, että vuonna 1910 sittemmin kauppalaksi itsenäistynyt Varkauden alueella asui kaikkiaan 3 407 henkeä.

Muuttoliike vilkastui vuosina 1916-1920, jolloin Varkauden muuttovoitto nousi jo 464 henkeen. Tällä oli omat vaikutuksensa, sillä uusien tulijoiden myötä paikkakunnan sosiaalinen kiinteys mureni. Vaikka huomattava osa tulijoista oli lähtenyt työn perään läheiseltä maaseudulta, niin toki Varkauteen tultiin kauempaakin. Esimerkiksi vuosina 1911-1920 43,2 prosenttia muuttajista tuli kauempaa kuin itäsuomalaisista kaupungeista tai maaseudulta. Varkauden vetovoimasta kertoo jotakin se, että 1900-luvun ensimmäisenä kymmenvuotiskautena tuli puolet muuttajista Joroisten ja Leppävirran kuntien alueelta.

Vuotta 1918 ajatellen on kiinnostava havaita, että paljasjal-

kaiset varkauteलाईiset tai lähiseuduilta muuttaneet eivät nouse tapahtumien päärooleihin. Toki kyseiset ihmiset olivat paikkakunnan rakentajia ja vaikuttajia sekä näin ollen aktiivisia toimijoita. Varkautelaisen järjestöelämän vaiheiden tutkimus osoittaa, että paikalliset olivat varsin laajasti vaikuttamassa tapahtumien kulkuun. Tämä ilmenee esimerkiksi punakaartin muodostamisessa tai oman paikallisen työväen eduskunnan toiminnassa.

Joukkokärjestöjen toimintaan osallistuminen koitui monen kohtaloksi. Etenkin punakaartin ja työväenyhdistyksen johtotehtäviin osallistuminen painoi va- a'assa paljon, kun kuolemantuomioita ryhdyttiin jakamaan. Järjestöjen johtotehtävissä toimineethan miellettiin agitaattoreiksi, joiden katsottiin lietsoneen luokkavihaa ja kapinahenkeä. Monesta kuolemantuomion saaneesta ei ole jäänyt juuri muuta dokumenttia kuin nimi sota-arkistossa säilytettävässä tuomiokirjassa. Monen nimen perässä on kylmä teksti: Ammutaan!

Muualta tulleet

Varkauden vuoden 1918 tapahtumia dokumentoinnissa pää-

Autio syrjäyttikin liittolaisineen Varkauteen tultuaan työväenyhdistyksen maltillisen johdon. Esimerkiksi pitkän linjan paikallinen vaikuttaja työväenyhdistyksen johdossa toiminut räätäli Albert Teräs ei hyväksynyt Aution toimia.

Oudot kohtalot

Varkaudessa valui veri kansalaissodan päivinä. Kuolleiden määrää tarkastelimme kirjoitus-sarjamme edellisessä osassa. Menehtyneiden määrän lisäksi huomio on kiinnittynyt myös muutamaa perin outoon kohtaloon. Tällaisia ovat ennen kaikkea punaisten surmaamat lennätimen päällikkö Aleksei Bordakoff ja seppä David Högborg.

Bordakoff oli värikäs persoona 1900-luvun alun Varkaudessa. tarinat hänen epäsovinnaisesta elämästään ja railakkaasta huumoristaan ovat säilyneet näihin päiviin. Venäläissyntyinen virkamies eli hulvatonta vanhanpojan elämää, eikä osallistunut poliittiseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan tietävästi millään tavoin.

Henkilökohtaiset syytököt olivat taustalla – vai viha venäläistä virkamieskoneistoa kohtaan – kun Bordakoff sai surmansa. Viimein punaiset kuitenkin ampuivat Högborgin. Syyksi arvellaan, että mies oli uhanut siirtyä syyistä tai toisesta valkoisten puolelle. Högborg on siinäkin suhteessa erikoinen tapaus, että hänen nimensä löytyy sekä sosialidemokraattisen puolueen keräämästä terroritilastosta että valkoisten toimittamasta Sankarien muisto-luettelosta.

Mitkä tekijät sitten johtivat Bordakoffin ja Högborgin sur-

maamiseen? Hannu Soikkanen on nähnyt syyksi tapahtumien sattumanvaraisuuden. Punaisella osapuolella ei ollut selkeää käsitystä sodan luonteesta, eikä kaiketi tapahtumien kulustakaan. Käsittämättömältä tuntuvat surmaamiset viestivät myös siitä, että mikään taho ei kyennyt kontrolloimaan väkivaltaisuuksia.

Sotilaat

Valkoisten Varkauden valtauksen osallistui kolme osastoa, joita johtivat ratsumestari C. W. Malm, jääkäri J. E. Sainio ja yllluutnantti Karl von Zedwitz. Kyseiset sotilaat eivät tunteneet Varkauden, eivätkä välttämättä edes Suomen oloja. Esimerkiksi yliluutnantti von Zedwitzin suomen kielen taidon kerrottiin rajoittuneen kahteen sanaan, jotka olivat perkele ja eteenpäin.

Zedwitzin tarina onkin erikoisen mielenkiintoinen: hänen oikea nimensä oli Karl Müller ja hän oli itävaltalainen korpraali, jolla oli sotakokemusta Saksan itärintamalta ensimmäisessä maailmansodassa. Hän kulkeutui Venäjän kautta Suomeen kesällä 1917.

Mies esiintyi baijerilaisena aatellisena yliluutnanttina ja meni täydestä pataljoonankomentajana paitsi Varkaudessa, myös Savitaipaleen rintamalla, missä haavoittui 23. maaliskuuta 1918 tartuttuaan itse konekiväärin kahvoihin. Poski ja leukapieli vaurioituneena, verta ja hampaita sylkien ja sikaria poltellen hänet viettiin reellä tilapäiseen sotaisairaalaan.

Hänet tunnettiin myös naistenmiehenä ja hän talvella 1918 kihlautui usean suomalaisnaisen kanssa. Tarinan mukaan hän jäi sodan jälkeen Suomeen ja avioitui. Loppu jää avoimeksi.

Kansalliset merkkihenkilöt

Varkauden tapahtumiin liittyi myös myöhemmin kaksi sittemmin tasavaltamme presidenttinä toiminnutta henkilöä. C. G. Mannerheim toimi valkoisen armeijan ylipäällikkönä. Urho Kekkosen puolestaan osallistui Varkau-

den valtauksen Kajaanin sissien joukossa.

Mannerheimin suoranaisesta suhteesta Varkauden tapahtumiin ei tiedetä kovinkaan paljon. Ylipäällikkönä hänen tuli tietää punaisen pesäkkeen olemassaolosta. Kiinnostava seikka liittyy Mannerheimin helmikuun 25. päiväämään kiertokirjeeseen, jonka hän lähetti valkoisen armeijan piiripäälliköille ja toimivain joukkojen päälliköille. Kyseisessä ohjeistuksessa Mannerheim kielsi sotaohjeuksien asettamisen ja jo annettujen kuolemantuomioiden täytäntöönpanon. Kiertokirjeen lähtiessä Varkauden ensimmäiset teloitukset olivat jo takana. Kysymys kuuluukin, olivatko tiedot Varkauden tapahtumista jo kulkeutuneet Mannerheimin tietoon.

Urho Kekkosen vieraili muutamman kerran presidenttinä ollessaan Varkaudessa. Vierailujen aikana ei tiedtävästi puhuttu vuoden 1918 tapahtumista, joihin Kekkosen kuitenkin palasi muistelmissaan. Kekkosen kerroto, kuinka hän Huruslahdelle tultuaan kohtasi suuret ruumispinot. Kekkosen kertoman uskottavuutta heikentää tieto siitä, että muistelmissa oli varjo- kirjoittaja. Esillä ovat olleet sekä Paavo Haavikon että Keijo Korhosen nimet. Muistelmissa laadittaessa Kekkosen muisti oli joka tapauksessa heikentynyt, ja näin ollen tarinat eivät

olleet välttämättä yhtäpitäviä todellisuudessa tapahtuneen kanssa.

Henkilöt ja historia

Paikallinen historia kytkeytyy laajempiin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Isot historian virrat vaikuttavat myös paikallisiin tapahtumiin. Jatkovasti kuitenkin kysytään, mikä on yksittäisten henkilöiden merkitys ja vastuu tapahtuneessa. Joskus syntyy tilanteita, jolloin yksilö joutuu tekemään isoja päätöksiä esimerkiksi suhteessa toisiin ihmisiin. Niinpä esimerkiksi Varkaudessa tuomioistuimen sotilasjäsenen käsitys riitti kuolemantuomion julistamiseen.

Oikeushistorian professori

Jukka Kekkonen kirjoitti Helsingin Sanomissa (15.2.08), kuinka vuoden 1918 rankaisutoimet olivat oikeudellisesti huteralla pohjalla. Hän toteaa hävinneiden saamien rangaistusten olleen osin laittomia ja oikeudellisesti kyseenalaisia. Juuri itseinäistyneessä kansalaissotaa käytävässä maassa enempiä oikeusnormistot kuin muutkaan säädökset eivät toimineet. Paikallisel- la tasolla nämä seikat vaikuttivat ihmiskohtaloihin myös Varkaudessa 1918.

Antti Aho
Hannu Ikonen

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikuttivat Varkaudessa vuonna 1918.
3. Vuoden 1918 tapahtumapaikkoja Varkaudessa.
4. Rakennuksia, jotka kertovat sisällissodasta Varkaudessa.
5. Dokumentteja Varkaudesta vuodelta 1918.
6. Mitä haudat kertovat vuodesta 1918?
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ja tavarat.
8. Vuoden 1918 kuvat.
9. Julkaisut, jotka käsittelevät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuoden 1918 tapahtumia on tulkittu?

Karl von Zedwitzin kuva löytyy Varkauden suojeluskunnan 1931 ilmestyneestä muistojulkaisusta. Tiedettiinkö edes Varkaudessa tuolloin, mikä mies itse asiassa oli?

Aleksei Bordakoff oli 1900-luvun alun tunnetuimpia varkauteलाईisia. Boheemi virkamies koki tylyn kohtalon.

Työväentalo Taulumäellä oli punaisten sekasortoisen ja huonosti organisoidun sodanjohdon keskus. Nykyisin talo on teatteri.

Ainutkertaisia paikkoja sodan käännteissä

Nykyisistä kaupunginosista Lehtoniemi ja Päiviönsaari olivat käännteitekeviä helmikuussa 1918.

Kansalaissodan 80 vuoden takaisen tapahtumien muisteluissa on nostettu vahvasti esille myös tapahtumapaikat. Yhtäältä on muisteltu, missä tapahtui ja mitä. Toisaalta eri yhteyksissä on julkaistu kuvia historiallisten paikkojen nykyisistä oloista. Selvää on, että tapahtumien jälkiä ei ole enää juurikaan havaittavissa.

Tapahtumapaikkojen muistelu opettaa nykyihmisiä yhdestä asiasta. Tilat saavat aina merkityksensä ihmisten yhteisessä toiminnassa. Brittiläisen akatemian professorin Doreen Massey'n mukaan me tuotamme tilan käyttämisessämme ja vuorovaikutussuhteissamme. Siten tilat ovat jatkuvan tuottamisen kohteena. Näin on myös Varkauden kansalaissotatapahtumien tilojen kanssa. Edelleenkin historiatietoisuudestamme riippuen liitämme kaupungin joihinkin paikkoihin tiettyjä tapahtumia.

Viiva vedessä

Puhuttaessa veteen piirretystä viivasta tarkoitetaan sitä, että tarinan rajan määrittäminen on vaikeaa. Varkaudessa selvä raja oli piirretty hyvin konkreettisesti veteen eli Pirtinvirran siltaa. A. Ahlström Oy ryhtyi rakentamaan Päiviönsaaren puoleista ruukkia. Sen sijaan Pirtinvirran toinen puoli oli työväestön asutunmaa, villisti rakennettua Taulumäkeä. Vielä 1930-luvulla muutamat suojeluskuntalaiset julmestelivat punaisiksi katsomilleen ja yrittivät estää heitä ylittämästä Pirtinvirran siltaa.

Pirtinvirrasta muotoutui yhteiskuntaluokkien välinen rajalinja. Siinä missä yhtiön johto alkoi suunnitella saksalaistyyppistä puutarhakaupunkia, niin Taulumäestä kehkeytyi köyhälistön asuinalue. Myös järjestyksvalta poikkesi alueilla. Yhtiön tavoitteena oli suojella sekä johtohenkilöitään myös teollisuusra-

nuksiaan, joihin oli uponnut jo mittavia rahasummia.

Lehtoniemen työläisyhdyskunta

Kansalaissodan tapahtumat Varkaudessa eivät sijoittuneet pelkästään Pirtinvirran vastarannalle. Ruukin lisäksi alueelle oli syntynyt myös toinen työläisyhdyskunta. Lehtoniemen työväestö oli rakentanut omat kotinsa ja järjestötalonsa sikkäläisten tehtaiden lähistölle.

Lehtoniemestä tuli sodan ensimmäinen alue, jota punaiset ryhtyivät puolustamaan. Juuri Lehtoniemessä valkoinen armeija sai kokea, että ilman vastarintaa Varkauden valloittaminen ei tulisi onnistumaan. Omat punakaartinsa olivat myös ainakin Luttlassa, Ruokojärvellä ja Pitkälänniemellä.

Lehtoniemen punaiset tiesivät odottaa vihollistaan lännen suunnalta. Niinpä alueen puolustamiseksi oli rakennettu asemia lumesta ja jäästä sekä tehtaalta tuoduista höyrykattiloista.

Lehtoniemen puolustuksessa käytettiin konepajalla talven aikana tehtyä tykkiä. Ainamo-lai- van potkurikselista porattu putki oli vajaan metrin pituinen ja rihlaton. Jäykä suorasuuntaus-tykki oli sijoitettu kiinteälle rekilavetille. Kun valkoinen armeija hyökkäsi toden teolla Varkauden 20. helmikuuta 1918, tuotiin tykki jälle Lehtoniemen edustalle. Valkoiset joukot lähestyivät Kirvesniemen suunnasta. Tykinlavetti käännettiin hyökääjää kohti ja laukaisunaru viritettiin ampuvakuntoon.

Sekasortoisessa tilanteessa joku kompastui naruun ja tykki laukesi ennen aikojaan. Tulilinjalle muutaman metrin päähän tykistä sattuivat jorolislainen Juho Armas Hentunen ja kaavilainen Heikki Hakkarainen, molemmat punakaartilaisia. He saivat surmansa heti ja kolmas haavoittui.

Tämän jälkeen tykillä ammuttiin vielä kahdesti Kirvesniemen ja Kuvansin suuntaan sen enempää tuhoa saamatta. Ilmeisesti sillä yritettiin torjua myös Kuvansin sillan ali kohti Varkautta tullutta valkoisten junaa, joka kuljetti Pieksämäeltä tulleita val-

Osa valkoisista tuli Varkauteen junalla Pieksämäeltä. Asemaseudullakin ammuttiin, mm. tykillä reikä yhden asuinrakennuksen seinään.

loittajia. Lehtoniemen punakaarti ei puolustanut asemiaan kovin pitkään, sillä helmikuun 21. päivän aamuna valkoiset joukot kohtasivat enää niukkaa vastarintaa. Työväentalo toimi ilmeisesti jonkinlaisena punaisten sodanjohdon keskuksessa. Sen portaiden tuntumassa sai surmansa mm. Kusti Sinisalo (ent. Tuomainen) Puurtilasta.

Ilmeisestikin havainnot valkoisen armeijan ylivoimaisuudesta saivat punaiset joko antautumaan tai vetäytymään kohti ruukkia. Laukaustenvaihtoa käytiin myös rautatieaseman seudulla, jonne punaiset olivat rakentaneet massapaaileista heiveröiset puolustusasemat.

Ruukki ja virta verisimpiä

Sodan verisimmät tapahtumat sijoittuivat ruukille ja tehtaan virran ympäristöön. Seuraavaksi ammukset lentelivät kansankie- töön liepeillä, jonka paksujen seinien suojiin osa punaisista oli linnoittautunut. Vallankumouksellisten nopeaan antautumiseen saattoi vaikuttaa sekin, että kansankie- töön tiloissa oli myös naisia ja lapsia.

Viimeiset taistelut käytiin tehtaavirran tienoilla. Punaisten pako oli päättynyt massatehtaal- le, jonka valtaaminen oli valkoisten sodanjohdon viimeinen tavoite. Jo artikkelisarjamme ensimmäisessä osassa (WL

20.1.2008) kirjoitimme tapahtumien kulusta, joten niihin ei ole tarpeen sen enempää palata. Sen sijaan ruukin rakennuksiin pannedumme seuraavassa artikkelissamme.

Rautatie toi ja vei

Varkauden kansalaissotatapahtumia tarkasteltaessa ei voida sivuuttaa rautatietä ja paikallisia vesialueita. Rautateiden merkitys oli moninainen. Ensinnäkin jo rautatien rakentaminen loi edellytyksiä teollisille investoinneille. Rautatie mahdollista rakennustarvikkeiden kuljettamisen sekä loi edellytykset tehdasteiden kuljettamisen maail- malle. Rataa pitkin tulivat myös Varkauden valkoiset valtaajat. Estääkseen etenemisen punaiset räjäyttivät helmikuun puolivälis- sä Kuvansin rautatiesillan, joten loppumatka oli tullava jalkaisin ja hevosperillä.

Rautatiekiskoilla toteutui myös yksi Varkauden tapahtumien kummallisimmista tapahtumista. Tammikuun viimeisenä päivänä punaiset lähtivät veturilla kohti Huutokoskea. Tavoitteena oli selvittää, voitaisiinko saada haltuun Huutokosken asema ja samalla katkaista vihollisen Karjalan ja Savon välinen rautayhteys. Punajunan lähestyessä suojeluskuntalaiset lähettivät miehittämättömän junan kohtamaan tunkeilijoita. Törmäyksen seurauksena valkoisten veturi

Kansankeittiössä on taas ravintola ja tukkikasojen paikalla puuruviiri. Tukkikasojen vasten teloitettiin voitettuja.

Vesialueet ja Huruslahti

Varkauden järvalueista tuli myös kansalaissodan tapahtumapaikkoja. Koska elettiin talviaikoja, niin valkoiset joukot saattoivat edetä kohti Varkautta jäitä pitkin sekä suoraan Siitinselän yli koukkaamalla Komminselän suunnasta. Punaisten perääntymisvauhdista kertonee jotakin se, että Pirtinvirran sillalle ei enää tehty mitään. Vai olisi- vatko sillan tuhoaminen ollut tarpeetonta siksi, että valkoiset olisivat voineet tunkeutua Päiviönsaaren puolelle juuri jäitä myöten?

Varkauden vedet on liitetty vuoden 1918 tapahtumiin monin tavoin. Jo sodan päivinä saattoi Työmies-lehdestä lukea jotakin hyvin kummallista. Lehden lyhyessä uutisessa nimittäin kerrottiin, kuinka Varkauden sulassa Pirtinvirrassa seilaa tykeillä varustettu panssarilaiva. Punaisten rakentaman laivan tarkoituksena oli tietenkin Varkauden puolustaminen. Varsin pian selvisi, että kyse oli ainoastaan punaisten valkoisten pelotteluun tähtäävästä sotapropagandasta.

Huruslahden tapahtumat ovat jääneet sekä kansalaissodan tapahtumahistoriaan että kerto-

musperinteeseen. Toki jäällä teloitettiin antautuneita punaisia, mutta erityisesti Huruslahti on tullut kuuluisaksi kerroituista arpajaisistaan. Tavallisesti kertomuksessa on mainittu joka kymmenennen punaisen teloitettamisesta. Tosin muitakin lukuja on esitetty. Esimerkiksi kirjailija Veijo Meri esittää teoksessaan (*Ei tule vaivatta vapaus – Suomi 1870–1920*), että Huruslahdella vangeiksi jääneiden riveistä otettiin ammuttavaksi joka viides mies.

Ainutkertaiset paikat

Palaten vielä edellä mainitun tutkija Doreen Massey'n tulkintoihin esitämme, että paikkojen ainutkertaisuus juontuu aivan yhtä suuresta määrin niiden erityisistä sijainneista yhteyksien moninaisista verkoissa. Näin on asian laita myös Varkauden kansalaissodan tapahtumapaikkojen osalta.

Niinpä Varkaudenkaan paikat eivät täysin erillisinä tapahtumien tiloja, vaan kytkeytyvät osaltaan kansalaissodan laajempiin sosiaalisiin verkostoihin. Näin Varkaus on ollut mukana historian suurimmissa käännteissä eli kansalaissodan tapahtumissa.

Vuonna 1998 järjestetyn *Kansallinen ja paikallinen vallankumous* -seminaarin ohjelmaan sisältyi sunnuntainen kiertojelu kansalaissodan tapahtumapaikoille. Historian kiinnostavuudesta viesti, että matkaan lähti

Lehtoniemen työväentalon portaita ammuttiin tulitaistelussa ainakin yksi puurtilainen punakaartilainen ja varmasti monta muutakin.

kaksi bussilastillista asiasta in- nostuneita. Edelleenkin Varkauden paikkoihin liitetään merkityksiä, jotka syntyivät kansalaissodan tapahtumien myötä. Kansalaisten kokemushistorian hii-

puessa tapahtumapaikat elävät vaikkapa kertomusperinteessä ja tutkijoiden tulkinnoissa.

Antti Aho
Hannu Itkonen

Vuotta 1918 muistellaan Tampereella

Tampereella muistellaan sunnuntaina vuoden 1918 tapahtumia näytävällä kulkueella ja kateatteriesityksillä. Sovinnon päivä -tapahtuma järjestetään tasan 90 vuotta sen jälkeen, kun valkoinen armeija valtasi Tampereen yli kahden viikon taistelujen jälkeen. Kello 11.30 Tampereen tuomiokirkolta lähtevässä kulkueessa on mukana kymmeniä nykytamperealaisia, jotka esittävät si-

sällissodan aikaisia tunnettuja ja vähemmän tunnettuja henkilöitä: punakaartilaisia, valkoisten joukkojen johtohahmoja, tehtaan patruunoita, sairaanhoitajia, tampoerilaisia siviilejä ja maakunnasta tulleita pakolaisia.

Etummaisena kannetaan haavoittunutta enkeliä, tuomiokirkon seinässä olevan Hugo Simbergin freskon mallin mukaisesti. Enkelin roolissa on abiturientti Sini Hangaslammi. STT

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikuttivat Varkaudessa vuonna 1918. WL 24.2.2008
3. Vuoden 1918 tapahtumapaikkoja Varkaudessa.
4. Rakennuksia, jotka kertovat sisällissodasta Varkaudessa.
5. Dokumentteja Varkaudesta vuodelta 1918.
6. Mitä haudat kertovat vuodesta 1918?
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ja tavarat.
8. Vuoden 1918 kuvat.
9. Julkaisut, jotka käsittelevät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuoden 1918 tapahtumia on tulkittu?

Koivuloiden asukkaat jäivät rintamalinjojen väliin, kun punaiset vetäytyivät massatehtaalle ja valkoiset tulivat Kommilan ja Kosulanniemen suunnasta.

Yhteiskunnan muutokset ovat luettavissa vanhasta rakennuskannasta

Talot tarinoivat vuodesta 1918

Kansalaissodan aikaisia rakennuksia on paljon purettu, mutta keskeisiä on myös säilytetty.

Yhdyskunnan rakennukset viestivät meille monenlaisia asioita. Rakennusten määrä kertoo paikkakunnan koosta. Paikkakunnan kasvaessa rakennukset levittyvät uusille maa-alueille, mutta kohoavat myös uusina asuinkeinoiksi kohti yläilmoja. Rakennusten laatu on osoitus paikkakunnan vauraudesta. Rakennusten monimuotoisuus ilmaisee paikkakunnan asemaa laajemmassa yhteiskunnallisessa työnojoissa. Teollisuuden, hallinnon tai vaikkapa uskontojen pystyttämien rakennusten määrä auttaa tulkitsemaan paikkakunnan ominaispiirteitä.

Varkauden tilaa kansalaissodan vuonna voidaan arvioida katsahtamalla tuolloista rakennuskantaa. Heti alkuun on todettava, että vuonna 1918 pystyssä olleita rakennuksia on säilynyt vähänsä. Miksi näin on käynyt? Suurin osa tuolloisista rakennuksista oli nopeasti rakennettuja ja rakennustarvikkeet olivat usein heikollaisia. Huomattava osa rakennuksista oli pieniä perheiden koteja, jotka oli tehty kasvavan väestön tarpeisiin. Isommissakin taloissa asuintilaa oli vähän, ja suurperheen koti saattoi olla niin sanottu hellahuone.

Työväen ja johtajien asuntoja

Mitä Varkauteen oli rakennettu vuoteen 1918 tultaessa? Artikkelisarjamme toisessa osassa osoitimme, kuinka paikkakunnan väestönlisäys oli ennen sotatapahtumia melko ripeää. Niinpä ihmisille tarvittiin koteja. Paikkakunnan eri osiin syntyi asuinalueita ilman kummempia kaa-voituksia. Taulumäen lisäksi Lutilaan ja Kõnõnpeltoon kohosi omat asuinalueensa. Etenkin Puurtilla pidettiin alueena, joka oli usean maalta tulleen ensimmäinen asuinpaikka ruukkiyhdyksunnassa. Oma lukunsa oli Lehtoniemi, jonne muodostui tehtaan ympäristöön aivan omanlaisensa pienoisyhdyksunta.

Työvoiman kasvava tarve pakotti etenkin Ahlström-yhtiön johdon pohtimaan asumiskysymyksiä. Varsin nopeasti yhtiön paikkakunnalle ilmaantumisen jälkeen ryhdyttiin mittaviin rakennustoimiin. Asuntoja rakennettiin sekä työläisille että virkamiehille. 1910-luvulla valmistui useita taloja, joista osa tunnetaan nykyäänkin, tunnetuimpina Kõilulut, Tienhaarat, Tienvarret ja Niittylät.

Uuden talosukupolven edustajaksi kohosi Tirmulan torin varteen Harjula eli ns. Tiilipytinki. Talon kansanomainen nimi kertoi sen erikoisuudesta, sillä olihan se paikkakunnan ensimmäi-

siä tiilistä muurattuja asuinrakennuksia. Talo valmistui vuonna 1917 ja tarjosi valmistuessaan sangen vaatimattomat olosuhteet, joista oman viestinsä antoivat pihalla olleet suuret ulkohuoneet.

Lehtoniemen ensimmäiseksi ”kerrostaloksi” rakennettiin vieläkin pystyssä seisova Isotalo. Puinen rakennus valmistui vuonna 1913, ja se oli tarkoitettu Lehtoniemen konepajan työntekijöille. Myöhemmin talo on ollut Ahlströmin ja kaupungin omistuksessa.

Rakennuksia tarkasteltaessa on helppo havaita, että Varkaus oli luokkayhdyksunta. Tehtaan johtajien talot olivat suorastaan ylläisiä verrattuna työläisasuntoihin. Varsinainen ruukkiyhdyksunnan linna oli Paul Wahl -yhtiön vuonna 1876 Terijoelta Varkauteen siirtämällä huvila. 1940-luvun lopulle rakennus toimi tehtaan johtajan asuntona, kunnes se muutettiin virkamiesklubiksi.

Muita teollisuusjohdon asuntoja olivat ”älypajan insinööri” Albert Krankin Poronsarvi ja Lehtoniemen konepajan johtajien asunto Niemi, jotka valmistuivat jo 1800-luvun puolella. Luokkayhteiskunnan maankäytöstä kertoo se, että talot sijoitettiin erilleen muusta Lehtoniemen tehdasyhdyksunnasta. Vauraudesta viestivät paitsi rakennusten yksityiskohdat myös puistomaiset piha-alueet, jotka

mahdollistivat johtavassa asemassa olleiden henkilöiden perheenjäsenen ja sukulaisten ulkoilmaeloa.

Asuinalueiden erilaistumisen ensimmäiset historialliset jäljet oli piirretty vuoteen 1918 tultaessa nykyisen Savontien alkutienoilla. Tehtaan välittömässä läheisyydessä sijaitsivat virkamiesasunnat. Kosulanniemen oli alkanut nousta tehtaan virkamieskunnan ja johdon asuinalue, jonka kärkeen valmistui 1912 yhtiön johtajan asunnoksi Rantalaksi nimetty talo. Ahlström-yhtiön työläisperheiden talot rakennettiin Savontien suuntaan. Näin ollen jo asuinpaikka kertoi yksiselitteisesti teollisuusyrityksen marssijärjestyksestä. Kokonaan oma lukunsa olivat hökkelimäiset asuinalueet, jollainen oli noussut esimerkiksi Taulumäelle Huruslahden rantaan.

Tehdasrakennuksia ruukilla ja Lehtoniemessä

Ahlström-yhtiön tuleminen Varkauteen vuonna 1909 johti mittaviin teollisiin investointeihin. Uusiin teollisuusrakennusten pystyttäminen ja muikin yhdyskunnan rakennustyö tehtiin suunnitelmallisesti. Jo 1913 valmistui Thomén arkkitehtiveljesten kaava, jossa oli iduillaan puutarhamainen teollisuuskaupunki. Mainittakoon, että veljesten kohtaloksi koitui vuoden 1918 sotatapahtumat. Punaiset murhasivat veljekset Vihdissä helmikuun ensimmäisenä päivänä.

Nykyisistä Varkaudessa olevista teollisuusrakennuksista ovat jäljellä Walterin puiston laidassa seisova keskuskonttori, puuhiomo ja voimakeskus. Keskuskonttori valmistui jo 1840-luvulla ja sen rakentamisesta vastasi Paul Wahl vanhempi. Puuhiomon rakennustöitä tehtiin vuosina 1913–15. Voima-asema

valmistui vuonna 1913. Teollisuuskokonaisuudessa oli vuonna 1918 myös sahalaite, joka kuitenkin paloi Varkauden valtauksen tuoksinassa. Koskettavasti kansalaissodan kamppailuista muistuttaa massatehdas, josta tuli punaisten viimeinen pakopaikka. Seiniin kaiverretut tekstit jäivät monen vallankumouksellisen viimeisiksi viesteiksi.

Laivarakennusteollisuuden tiloja oli sekä Pirtinniemiessä että Lehtoniemessä. Pirtinniemiessä oli vielä vuonna 1918 oikeastaan vain telakka ja höyrykattilapaja, sillä konepaja ja valimo toimivat vielä Ammäkosken partaalla. Tämä Pirtinniemen laivaveistämö käsitti laivanrakennushallin eli ns. söölin sekä pannuverstan, nikkarinverstan ja varastorakennuksia. Varsin samanlainen oli myös Lehtoniemen tehdasalue, sahalla ja konepajalla lisätyinä. Nyt Pirtinniemiessä ei ole enää tämän aikakauden rakennuksia ja Lehtoniemen konepajan jäänneitä ei maastossa ole juuri näkyvissä.

Kuljetusta, huoltoa, ravitsemusta

Yhdyskunnan väkimäärän kasvu lisäsi tarvetta erilaisille kuljetuksille, huoltotoimille ja ravitsemukselle. Vesiliikenteen vilkkaudessa Taipaleen kanavalle muodostui oma pienoisyhdyksunta. Alueen rakennuksista luotsiasema valmistui jo vuonna 1872. Taipaleen kanavan seutu oli tärkeä tapahtumapaikka paikallisen väestön käydessä ”passoomassa laivoja ja ihmettelemässä muualta tulleita”.

Rautatien vetämisestä Varkauteen käytiin sitkeä kamppailu. Teollisuusyritykselle junaliikenteen saaminen oli suoranaisten elinehto. Niinpä ensimmäinen juna saapui Varkauden asemalle elokuun 15. päivä 1913. Kysei-

senä vuonna valmistui myös Lehtoniemen asema. Rautateiden rakennustöitä on pidetty olennaisena sikäli, että ihmisten liikkumisen lisäksi kyytiä saivat myös vallankumoukselliset aatteet.

Puhtautta ja ruokaa varten rakennettiin omat tilat. Lehtoniemen valmistui yleinen sauna vuonna 1915. Päivönsaarelle kohosi vuosina 1913–14 Thomé-veljesten suunnittelema kansankeittiö, joka tunnettiin sittemmin työmaahuollon nimellä. Kansankeittiö ei kyennyt ratkaisemaan paikkakunnan ruokakysymystä. Vuoden 1917 nälänhädän pahimpina päivinä kansankeittiöllä heiluivat puukot. Köyhimmillä kansalaisilla ei ollut sen enempää ruokaa kuin rahaakaan. Nykyiseltä Päivönsaarelta löytyvät myös vuonna 1859 piirilääkäri Sanfrid Hällströmille rakennettu asunto sekä Thomé-veljesten suunnittelema tehtaan vieraita palvellut hotelli (1914).

Sivistystä ja maataloutta

Varkauden tehtaan kansakoulu toimi Päivönsaarella kirkkorakennuksessa sekä tehtaan juhlasalissa, joka myöhemmin Seuratalona tunnettiin. Tilanpuutteen vuoksi opetusta järjestettiin tilapäisesti muissakin yhtiön omistamissa rakennuksissa. Taulumäkeläiset taas kävivät kansakoulun Ruokojärvellä, minne koulurakennus valmistui 1910. Lehto-

niemessä oli oma koulutalo ja myös Lutilassa, missä puurtilalaisetkin kävivät koulunsa. Näistä rakennuksista on nykyään olemassa vain Ruokojärven koulu, yksityisasunnoksi muutettuna.

Työväestön yhdistystoiminnan käynnistyttyä ryhdyttiin kaikkialla Suomessa puuhaamaan omia järjestötaloja. Varkaudessa ensimmäisenä olivat asialla lehtoniemeläiset, jotka pääsivät järjestötoihin rakentamansa talon suojiin 1906. Varkauden työväentalo valmistui viisi vuotta myöhemmin. Kansalaissodan paikallisissa tapahtumissa työväentalot olivat tärkeässä tehtävässä, sillä niissä toimi punakaartin ”komentokeskukset”.

Työväentalojen puolustamisella ja valtaamisella oli tilojen hallitsemisen lisäksi symbolinen merkitys. Etenkin valkoiselle armeijalle työväentalojen haltuotto oli iso osa Varkauden valtausta. Muistamisen arvoista on myös se, että molemmat työväentalot oli rakennettu työläisyhdyksuntien keskelle. Siten talot olivat koko työväestön järjestötoiminnan sydäminä ”toisia koteja”, joissa juhlittiin niin häitä kuin vietettiin hautajaisiakin.

Suomi säilyi pitkälle 1900-luvulle maatalousvaltaisena yhteiskuntana. Vuoden 1918 Varkaudessakin maatalous oli vahvasti läsnä. Pitkäläniemen tilan päärakennus kohosi 1850-luvulla, jonka jälkeen tila huolehti osaltaan varkauteista elintar-

viketuotannosta. Muita ennen kansalaissotaa rakennettuja ja yhä olemassa olevia maataloja olivat mm. Rauhanan tila Pussilantaipaaleessa ja Niemelän tila Puurtilassa.

Vanha väisty

Valtaosa vuoden 1918 rakennuskannasta on saanut väistyä uusien talojen ja tilojen tieltä. Monien vielä olemassa olevien rakennusten käyttötarkoitus on muuttunut. Taulumäen työväentalosta tehtiin teatteri ja kansankeittiöstä tasokas ravintola. Lehtoniemen työväentalo puolestaan odottaa raihnaisena kohtaloaan.

Rakennukset ovat tärkeitä historiallisen kiinnittymisen tiloja. Erityisen tärkeä sija rakennuksilla on paikallishistoriassa. Varkaudessakin vielä monet rakennukset paitsi muistuttavat kansalaissodan tapahtumista myös kertovat tarinaa yhdyskunnan muutoksesta.

Antti Aho & Hannu Itkonen

Artikkelin lähteenä on käytetty rakennusten valmistusvuosien osalta teosta ”Varkauden rakennuskultuuria”. Arkkitehti Heikki Lonka on tarjonnut tietoaan varkauteista elintar-

Villassa eli nykyisessä klubirakennuksessa asui 1918 tehtaanjohtaja Hjalmar Göös, joka tavoitelti osapuolten kesken sovintoa, mutta jäi mielipiteineen muiden jalkoihin.

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikuttivat Varkaudessa vuonna 1918. WL 24.2.2008
3. Vuoden 1918 tapahtumapaikkoja Varkaudessa. WL 5.4.2008
4. Rakennuksia, jotka kertovat sisällissodasta Varkaudessa.
5. Dokumentteja Varkaudesta

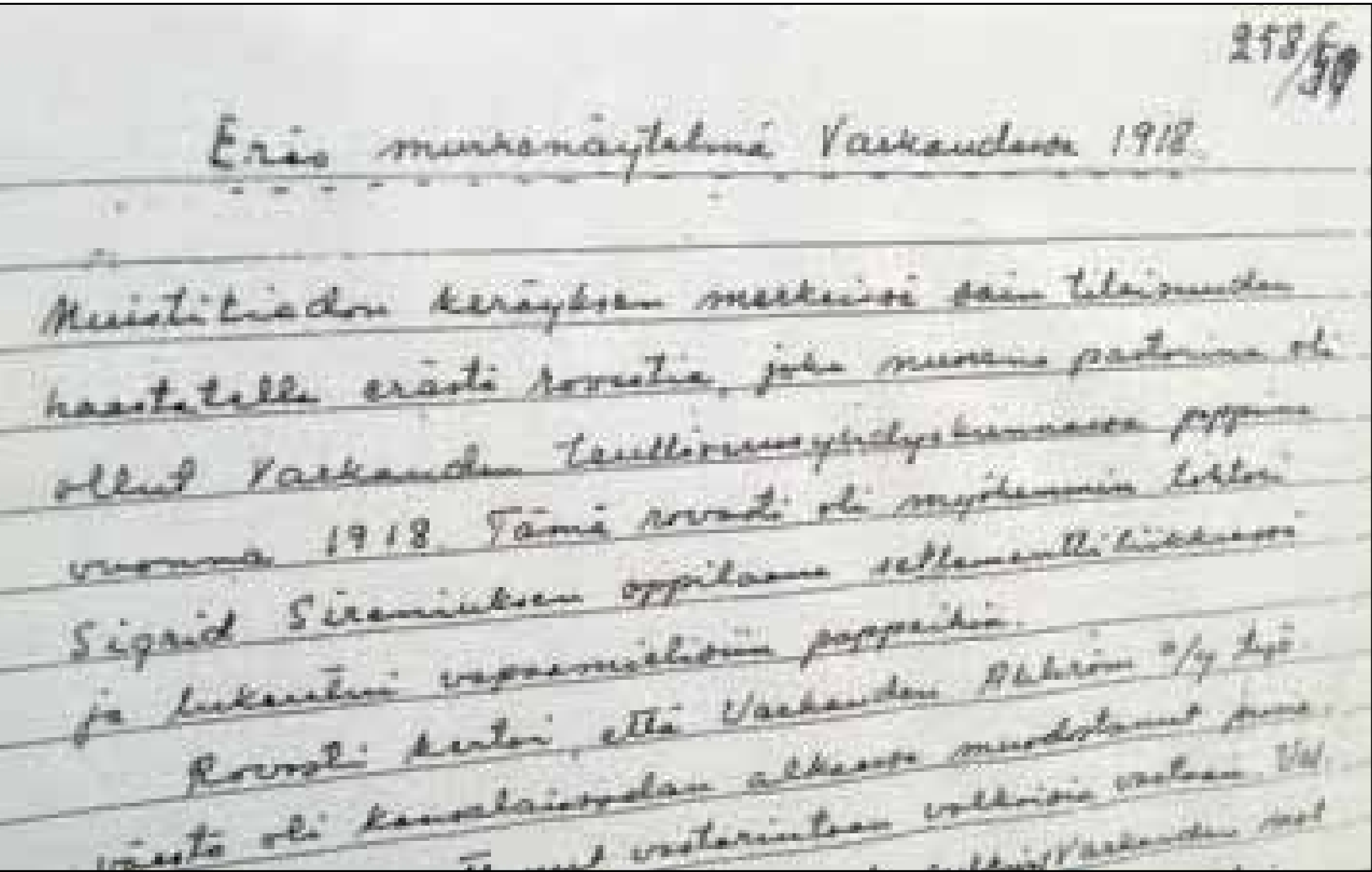
- vuodelta 1918.
6. Mitä haudat kertovat vuodesta 1918?
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ja tavarat.
8. Vuoden 1918 kuvat.
9. Julkaisut, jotka käsittelevät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuoden 1918 tapahtumia on tulkittu?

Tehtaan hotellissa eli nykyisessä museorakennuksessa toimi vuonna 1918 tilapäinen kenttäsa-raala.

Perinnehuoneen seinään helmikuussa 1918 hakatut viestit ovat omanlaisiaan dokumentteja.

Vilho Oreniuksen muistiinmerkitsemä tieto punaisten vainajien siunaamisesta on kiistanalainen dokumentti.

Varkauden kattavin dokumenttikokoelma löytyy punaisten viimeisestä puolustusasemasta, vanhasta massatehtaan vesitornista. Tässä kuvassa Seppo Ohisalo esittelee nykyistä perinnehuonetta marraskuussa 2005.

Sodan jäljet – dokumentit muistuttavat vuodesta 1918

Suomen kielen perus-sanakirja määrittelee dokumentin asiakirjaksi, asiakirjaksi todistuskappaleeksi, autenttiseksi filmitallenteeksi tai muuksi kuvaukseksi. Tällaisia dokumentteja jäi jäljelle myös kansalaissodasta ja siihen liittyvistä tapahtumista.

Kansalaissotaa on muisteltu lukuisin menoin ja tapahtumina. Tampereella järjestettiin kulkue, jossa roolihahmot esittivät vuoden 1918 kevään keskeisiä toimijoita. Tampereen museokeskus Vapriikkiin on pystytetty laaja näyttely Sisällissota 1918, jossa esitellään verikevään tapahtumia.

Helsingissä sijaitsevan Kansallisarkiston verkkonäyttelyyn voi tutustua internetissä. Kansalaissodan ensimmäinen verkkonäyttely esittelee sodan tapahtumia asiakirjojen kautta. Näyttely esittää sotatapahtumien dokumentteja sodan puhkeamisesta aina punaisen Suomen kansanvaltuuskunnan toiminnan päättymiseen huhtikuussa 1918. Valkoisten ja punaisten laatimien asiakirjojen lisäksi mukana on ulkopuolisten kansalaisten näkökulma. Verkkosivuilla vierailijan ymmärrys lisääntyy siitä, kuin-

ka sodan tapahtumat koettiin suruineen ja tuskiineen.

Asiakirjoja on hyödynnetty myös seminaareissa ja tilaisuuksissa, joita on järjestetty eri puolilla Suomea. Myös lehtiin laadituissa artikkeleissa on lainailtu muun muassa kirjeitä, jotka kuvaavat varsin aidosti ihmisten tuolloisia tunteuksia.

Sota ja dokumentit

Sota-ajan poikkeusolot synnyttävät monista eri syistä johtuen poikkeuksellista dokumentaatiota. Ensinnäkin sotatapahtumia ennakoivat asiakirjat kertovat jälkipolville, kuinka asioita yritettiin ratkaista jo ennen väkivaltaa turvautumista. Mikäli verenvuodatuksen kuitenkin ajaututaan, muuttuvat tällaiset dokumentit osaksi sotatapahtumien kokonaisuutta ja auttavat osaltaan ymmärtämään tapahtumien kulkua.

Toiseksi sodassa kamppaillaan vallasta. Tällöin myös dokumentit syntyvät valta-asetelmassa. Voitolla oleva osapuoli hallitsee myös asiakirjatuotantoa. Valta-asetelmien muuttuessa myös dokumentointi muuttuu. Näin kävi myös Varkaudessa valkoisten vallattua ruukkiyhdyksunnan helmikuun lopulla.

Kolmanneksi sota itsessään synnyttää omanlaistaan dokumentaatiota. Jo itse sotatapahtumien kulkua säädellään määräyksillä, viesteillä ja muilla asiakirjoilla. Näin ollen sota-

ajan dokumenteissa määritellään myös osapuolten välisiä suhteita.

Neljänneksi sodan seuraukset kirjautuvat myös niihin asiakirjoihin, joita pidetään sodasta riippumatta. Kansalaissodassa menehtyneet kirjautuivat suurelta osin esimerkiksi seurakuntien asiakirjoihin. Seurakuntien kuolteiden ja haudattujen luetteloja hyödynsivät muun muassa niin sanotussa Sotasurmaprojektissa työskennelleet tutkijat. Projektin tavoitteena oli selvittää mahdollisimman perusteellisesti kansalaissodassa menehtyneet kuolinaikoineen ja -paikkoineen. Yksityiskohtaisia tietoja henkilöistä voi hakea sotasurmaprojektin nettisivuilta.

Haasteellinen Varkaus

Vuoden 1918 varkauteleiden dokumenttien jäljittämisen vaikeutta selittävät useat tekijät. Yksi dokumenttinvajeen syy oli se, että Varkaus ei ollut kansalaissodan tapahtumien aikoihin itsenäinen kunta. Kyseessä oli pieni ruukkiyhdyksunta, joka jakaantui Joroisten ja Leppävirran alueille. Kunnallisen itsenäisyyden puuttuminen vaikeutti hallinnollisiin ratkaisuihin pääsemistä.

Varkauden tapahtumat etenivät nopeasti. Suojeluskuntaa ryhdyttiin paikkakunnalle perustamaan palokunnan nimikkeellä vasta vuonna 1917, joten valkoisten osapuoli ei ennättänyt juurikaan tuottaa dokumentteja. Li-

säksi suojeluskunnan perustamispuuhat pyrittiin hoitamaan mahdollisimman salaisesti. Toisaalta punaisten valta Varkaudessa jäi varsin lyhytaikaiseksi. Näin ollen punaisten dokumentteja on säilynyt niukanlaisesti. Muistettava on myös se, että Varkauden Lehti alkoi ilmestyä vasta vuonna 1919.

Kansalaissodan paikallisia dokumentteja myös hävitettiin sekä sodan kuluessa että sen jälkeen. 1920- ja 30-luvun oloissa punainen osapuoli muisteli tapahtumia pääasiassa kertomusperinteessään. Punapaperien levittely valkoisen Suomen poikkeusoloissa olisi vaikeuttanut jo muutoinkin hankalaa elämäntilannetta. Valkoisen puolen vaikenemisen syyt olivat toisaalla. Varsinkin pian sotatapahtumien jälkeen havaittiin kustoittoimien mittaavuus. Kansallisen yhtenäisyyden tavoittelun ainekseksi teloitukset eivät sopineet, eikä niitä haluttu myöskään ainakaan julkisesti muistella.

Kotiseututietous nosti päätään Suomessa 1950-luvun lopulta alkaen. Näin tapahtui myös Varkaudessa, jossa alettiin pohtia omaa menneisyyttä. Samanlaisesti oli meneillään modernin Varkauden rakennustyöt, johon vuoden 1918 tapahtumien haavojen aukaiseminen ei istunut. Kauppalanjohdajana toiminut Eino E. Salmi piti huolen siitä, että Varkauden vuonna 1963 ilmestyneelle historiankirjoitukselle ei valittu historia-toimikuntaa. Salmen perusteluna oli, että

toimikunta ei pääsisi kuitenkaan sopimukseen vuoden 1918 tapahtumista.

Ennen sotaa

Varkauden tapahtumista jäi toki jäljelle dokumentteja, joista esittelemme seuraavassa ainoastaan osan. Keskeisimmät kansalaissodan dokumentit löytyvät Varkauden historian (1963) ja Varkaudelaisten vuosisadan (2004) lähdeluetteloista.

Sotatapahtumia edeltäviä dokumentteja löytyy sekä sota-arkistosta että kuntien arkistoista. Varkauden työväen eduskunnan eli oman aikansa ammattiliiton paikallisyjärjestön aineistoja on sota-arkistossa. Asiakirjat valaisevat, kuinka ammattiliitot pyrkivät löytämään ratkaisuja paikallisiin ongelmiin.

Joroisten kunnan arkistosta löytyy asiakirjoja, jotka valaisevat ajan puutetta ja kurjuutta. Työväenjärjestöjen laatimista dokumenteista voi lukea, kuinka ne pyrkivät löytämään ratkaisua koko ajan pahenevaan elintarvikepuolaan. Työväenjärjestöt esittivätkin Joroisten kunnan elimille elintarvikelautekunnan perustamista ruukkiyhdyksunnan Joroisten puoleiseen osaan. Tämä aloite ei kuitenkaan tuottanut tulosta.

Osapuolten välistä mahdollista yhteydenottoa pyrittiin estämään myös ulkopuolisten toimin. Asiakirjoihin on tallentunut Kuopion läänin maaherran johdolla käyty

neuvottelu. Tehtaan hotellissa marraskuun 21. päivänä käyty neuvottelu ei tuonut ratkaisua kirjastyneeseen tilanteeseen.

Sota ja seuraukset

Varkauden sotatapahtumista kertovia dokumentteja on olemassa vähänlaisesti. Pari kiinnostavaa dokumenttia on löydettyissä Hannu Soikkasen Varkauden historiasta. Sivulla 631 on Lehtoniemen Työväen Järjestyskaartin Varkauteen lähetetty viesti, jossa pyydetään lähettämään lisää ruutia eli "lahtarille annoksia". Sivulle 623 on kuvattu Työväen Järjestyskaartin jäsenkortti. Erityinen huomio kiinnittyy kuvatekstiin, jossa kerrotaan jäsenkortin kuuluneen metsätekniikko Ivar Ekströmin kokoon. Näin ollen voimme tulkitella, että vielä 1960-luvun alussa vuoden 1918 tapahtumien asiakirja-aineistoa saattoi löytyä hyvinkin yllättävistä paikoista.

Aivan selvää on, että tappion lähestyessä punaiset pyrkivät pääsemään eroon niin aseistaan kuin asiakirjoistaan. Molemmilla saattoi nimittäin olla valkoisen vallan koittaessa tuhoisat seuraukset. Ekströmin kokoelmista löytynyt jäsenkortti puolestaan viestii siitä, kuinka aineistoihin suhtauduttiin sodan jälkeen. Valkoiset voittajat varmaankin hakivat aineistoa jäljittääkseen kapinan syyllisiä. Toisaalta valkoiset saattoivat kostonsa vimmassa myös tuhota työväenjärjestöjen aineistoa ja omaisuutta.

Tyly tuomiokirja

Kiinteästi sotatapahtumiin liittyvänä jäljelle on jäänyt harvinaislaatuinen asiakirja. Sota-arkiston pikkukokoelmien numero 492 sisältää harvinaislaatuista asiakirjan. Tuomiokirjaksi nimetty asiakirja on kaikessa yksinkertaisuudessaan karua luettavaa. Varkauden vallannut valkoinen osapuoli päätyi kenttätuomioistuimessaan jakamaan tyyliä tuomioita, joita tutkijat ja oikeusopinietkin ovat arvostelleet.

Tuomiokirjassa on käsitelty kaikkiaan 1 491 henkeä. Osan nimen perään on kirjattu tyyli teksti: Ammutaan! Joidenkin nimen perässä on kaksoisveen kaltainen pukk. Muutamien ampumista perustellaan sillä, että kyseinen henkilö on ollut osallisena aiempiin surmatöihin. Hannu Soikkasen laskelmien mukaan tuomikirjaan on kirjautunut 87 punaisen ampu-minen. Soikkasen arvion mukaan heti valloituksen jälkeen oli ammuttu jo 80 punaista.

Lehtiartikkelissa on pakko tyytyä rajalliseen vuoden 1918 paikallisaistoon käsittelyyn. Kirjoittajina suosittelimme tapahtumista kiinnostuneille kahteen edellä mainittuun historiankirjoitukseen tutustumista. Lisäksi hyödyllistä luettavaa on Varkauden museon vuonna 2000 julkaisema artikkelikokoelma Varkaus, Suomi ja vuosi 1918 - Kansallinen ja paikallinen val-lankumous. Aikalaistoimijoiden väistytyä tutkijoiden ja muiden

asioita pohtivien on turvaututtava dokumentteihin, jotka muistuttavat vuodesta 1918.

Antti Aho & Hannu Itkonen

Internetsivujen osoitteet:
Kansallisarkiston 1918 -verkkonäyttely: <http://www.narc.fi/1918-verkkonäyttely/1918.htm>
Sotasurmaprojekti: <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaesivumain>

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikuttivat Varkaudessa vuonna 1918. WL 24.2.2008
3. Vuoden 1918 tapahtumapaikkoja Varkaudessa. WL 5.4.2008
4. Rakennuksia, jotka kertoivat sisällissodasta Varkaudessa.
5. Dokumentteja Varkaudesta vuodelta 1918.
6. Mitä haudat kertovat vuodesta 1918?
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ja tavarat.
8. Vuoden 1918 kuvat.
9. Julkaisut, jotka käsittelevät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuoden 1918 tapahtumia on tulkittu?

MARKO HAPPO

Punaisten muistomerkki on toinen lajissaan. Ensimmäinen on Komminselässä, Lajunlahden pohjassa.

Kalmistojen kuiskintaa

Vuoden 1918 haudat

Ylä-Kankku ja Ala-Kankku kertovat korutonta kieltä 80 vuoden takaisista tapahtumista.

Sotien historiankirjoituksessa on keskitytty korostuneesti taistelujen ja sankaritekojen kuvailuihin. Yksittäiset ihmiset kokemuksiineen tai sodan moninaiset seuraukset ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Viime aikoina sotien tulkintakirjoa on kuitenkin laajennettu myös suomalaisissa tutkimuksissa. **Tiina Kinnusen** ja **Vile Kivimäen** toimittamassa artikkelikokoelmassa *Ihminen sodassa* jäljitetään suomalaisten talvi- ja jatkosodan kokemuksia. Sodan ympäröivävaikutuksia selvittää puolestaan **Simo Laakkosen** ja **Timo Vuorisalon** toimittamassa teoksessa *Sodan ekologia*. Sodan kokemusten välittäminen on jäänyt erityisesti kirjallisuuden tehtäväksi. Esimerkiksi Väinö Linnan teokset *Täällä Pohjantähden alla* ja *Tuntematon sotilas* ovat välittäneet vahvasti kokemuksellisuutta, jota on sisältänyt niin kansalaissotaamme kuin jatkosodan vuosiin. Artikkelimme kannalta erityisen kiinnostava on **Antti Tuurin** viime vuonna ilmestynyt teos *Kylmien kyytimies*, jossa Jussi Ketola jouuu sattumalta Tampereen taisteluhenkinen ruumiskeskiksi. Näin käy

siitäkin huolimatta, että Amerikassa Matti Kurikan uskomuksellisiin ajatuksiin tutustunut Ketola ilmoittaa olevansa tappamista vastaan, ei kenenkään puolella. Sotien kokemuksellisuuteen kuuluu myös niin kuoleman tuottaminen kuin sen kohtaaminenkin. Ihmisen menettäessä henkensä hänen ruumiilleen on tehtävä jotakin. Tavanomainen tapa on saattaa ruumis hautaan ja muistaa ainutkertaista elämää pystyttämällä muistokivi. Tässä artikkelissa matkaamme vuodesta 1918 muistuttaviin varkaute-laisiin kalmistoihin.

Hautojen merkitys
Vuoden 1918 sisällissodan muistamista ja unohtamista tutkinut **Ulla-Maija Peltonen** on nimenyt haudat muistin paikoiksi. Peltonen osoittaa tutkimuksessaan, kuinka hautoihin ja hautapaikkoihin liitetään hyvinkin erilaisia merkityksiä. Yleisesti ottaen sotien voittaneet osapuolet ovat pyrkineet hävinneiden muistojen himmentämiseen. Niinpä Suomenkin kansalaissodassa osa punaisten haudoista kätkettiin metsien piiloihin. Voittajien valkoisten puheisiin väkijoukkojen käsi sankarihauta. Sen sijaan punaiset puhuivat joko veljes- tai toverihautoista. Punaisten hautojen sijoittaminen asutuskustien ulkopuolelle johtuu Peltosen mukaan hy-

vinkin yksinkertaisesta syystä. Julkisen muistomerkin pystyttämiselle tarvittiin ja tarvitaan edelleenkin viranomaisten lupa ja hakijan perustelut. Voittanut valkoinen osapuoli ei halunnut muistomerkkejä näkyville paikoille. Tässä mielessä Varkaudenkin punaisten haudan sijoittaminen Ylä-Kankun hautausmaalle oli valkoiselle osapuolelle turvallinen ratkaisu. Aivan metsästä ei kuitenkaan ollut kyse, sillä Leppävirran seurakunta oli perustanut Ylä-Kankun hautausmaan vuonna 1916.

Hautoja voi siis pitää muistamisen paikkoina. Sodissa menettäneitä ihmisiä muistellaan paitsi yksilöinä myös valitsemana vakauksen edustajina. Näin ollen myös hautausmaat ja haudat saavat historiallisia ja kulttuurisia merkityksiä. Haudan tavoitteena on ihmisten tai vakaumusten kuolemattomaksi tekeminen. Viime vuosien kirkon järjestämät punaisten hautojen siunaustilaukset ovat olleet paitsi sovinnon eleitä myös kirkon itsetutkiskelua. Esimerkiksi Varkaudessa vuoden 2005 marraskuussa järjestetyssä tilaisuudessa punaisten haudalla puhunut piispa **Wille Riekinen** muistutti paitsi sovinnon merkityksestä myös nykyäänkin vallitsevasta epätasa-arvoisuudesta, rikkaiden vaurastumisesta ja heikko-osaisten hädästä.

Sodan osapuolien välinen kamppailu jatkuu usein vielä hautausmaillakin. 1920-luvun

Suomessa tuhottiin useita punaisten muistomerkkejä. Näin tapahtui ainakin Hämeenlinnassa, Lahdessa, Riihimäellä, Turussa ja myös Varkaudessa, jossa oikeistoradikaalit ryöstivät huhtikuun lopulla 1922 punaisten hautamuistomerkkin. Ainoastaan kaksi päivää haudalla ollut muistomerkki kuljetettiin pois ja upotettiin syvälle järven pohjaan. Punaisten puolella moinen hautarauhan rikkominen aiheutti halveksuntaa ja suoranaista vihaa etenkin, kun terroriteko tehtiin vapuksi suunnitellun paljastustilaisuuden kynnyksellä.

Yhdessä ja yksin
Vuoden 1918 paikallisten tapahtumien vainajia on haudattu muuallekin kuin Varkauteen. Jo sinällään hautojen paikat viestivät ihmisten tuolloisista tulkinnosta. Samalla piirtyvät eteemme ne mahdollisuuksien rajat, joita menehtyneiden omaisilla ja muilla läheisillä oli sodan poikkeusoloissa. Suurin hauta muistomerkkeineen on edellä mainittu Luttilan Ylä-Kankkuun sijoitettu punaisten veljeshauta. Haudalle pystytetty ensimmäinen muistomerkki oli kivityömiehen Otto Tuuren suunnittelema. Eläkepäivinään mies opasti poikaansa Ilmariä, joka veisti täysin alkuperäisen muotoisen muistomerkin. Päätös uuden muistomerkin pystyttämi-

sestä tehtiin työväenjärjestöissä vasta sotien jälkeen vuonna 1945, ja vuotta myöhemmin Ilmari Tuure sai työnsä valmiiksi. Punaisten hautamuistomerkkiin on veistetty seuraavanlainen teksti: "Toverien muistolle, jotka ammuttiin Varkaudessa 22.1.–16.3.1918. (Noin 350–400). Annoitte kaikkenne edestä aatteenne".

Pienempiä punaisten yhteishautoja löytyy sekä Joroisista että Leppävirralta. Kertomusperinteen mukaan menehtyneen omaiset saattoivat kuljettaa ruumiit lähempiin hautausmaihin. Seurakuntien osoittamat punaisten hautojen paikat kertovat omalla tavallaan ajan valtasuhteista.

Yksittäisten henkilöiden hautoja on Varkaudessa, lähikunnissa ja kauempanakin Suomessa. Ylä-Kankusta löytyy useita hautoja. Punakaartilaisien murhaaman kaupanhoidajan Taavetti Ryhäsen hautapaadessa lukee "Isänmaan uhri". Ryhästä vastapäätä leppävirralta löytyy useita hautoja. Arvi Hirvosen, joka saivat surmansa Varkauden valtauspäivän jälkeisenä päivänä. Kaksi päivää Hirvosen jälkeen teloitettiin veljekset Eino ja Väinö Miettinen, joiden hauta löytyy myös Ylä-Kankusta, läheltä toimitsija August Vallan ja osuuskaupanhoidajan Kalle Lähtenmäen hautaa. Perhehautoaan on haudattu punaisten puolella teloitettu Pekka Jouhki.

Ala-Kankussa on punaisten harjoitusmestarin toimineen ja

omiensa surmaamaksi joutuneen seppä Taavetti Högbergin hauta. Koruton muistokivi on laitettu paikalleen vuosikymmeniä hautaamisen jälkeen. Perhehautoissa Ala-Kankussa lepäävät ainakin Hannes Hynninen sekä Vilho Tapio, jonka kenttäoikeus jo armahti. Hänet silti ammuttiin kotiin kävellessään.

Lähikuntiin ja muualle on haudattu useita kansalaissodan uhreja. Tiedossa ovat ainakin Leppävirralle Saahkarlahden hautausmaahan haudattu maanviljelijä Kalle Thil, jonka kohtaloksi tuli kuolla kotiportailleen punaisten surmaamana. Lehtoniemessä tehdyn tykin uhrin Armas Hentusen hauta löytyy Joroisista.

Kirjoittaessamme tätä artikkelia meillä ei ole tietoa kaikista punaisten terrorin uhreista. Oletettavaa on, että ensimmäiset punaisten Varkaudessa surmaamat olivat johtavissa asemissa olleita henkilöitä, jotka olivat tulleet paikkakunnalle muualta. Näin ollen sukulaiset saattoivat kuljettaa ruumiit henkilöiden lähtöalueille. Kiinnostavaa olisikin tietää, tapahtuiko näin ja missä haudat sijaitsevat.

Muistitiedon mukaan Lehtoniemen konepajan teknisen johtajan Harald Staffansin hauta olisi ollut Ylä-Kankussa, mutta hautakiveä ei ainakaan enää ole olemassa. Lennätinpäällikkö Alekseij Borkakoffin hauta on arvoitus, jota hänen sukulaisensaakaan eivät tiedä.

Muistot ja kertomukset

Yksittäisiin ja perhe- tai sukuhautoihin hautaaminen toteutui mahdollisuuksien mukaan läheisten toimesta. Tällöin ihmiset ovat eläneet etenkin sukulaisien muistoissa. Oman hautapaikan saaminen edellytti erinäisiä suotuisia olosuhteita. Läheisillä tuli olla riittävät mahdollisuudet menehtyneestä huolehtimiseen. Yksittäiseen hautaan haudat eivät jälkikäteen myöskään kiinnittyneet samanlaiseen yhteisölliseen kuin nimettöminä haudatut.

Punaisten hautamuistomerkin symboliikkaa tarkasteltaessa huomio kiinnittyy erityisesti kolmeen seikkaan. Ensinnäkin kuolneiden tovereiden ylmitoitettu määrä kertoo paitsi tapahtumien kaotitavuudesta myös pyrkimyksestä tapahtumien merkityksen korostamiseen. Nimettöminä haudat lasketun tovereiden merkitystä tuotiin esille uhrin suuruutta kasvattamalla.

Toiseksi hautapaitsaan pylväiden päässä olevat kolme luotia kuvaavat ihmisten kuolinsyytä. Samalla luodit muistuttavat valkoista osapuolta toimeenpannuista ampuimisista. Kolmanneksi muistomerkin kuva nousevasta auringosta viestii työväenliikkeen uudesta tulemisesta ja elämän jatkumisesta vaikeidenkin aikojen jälkeen.

Haudat muistuttavat sekä menneistä sukupolvista että historian

tapahtumista. Sodan poikkeusoloissa ja jälkiselvittelyissä haudoista tulee myös osapuolten välisen kamppailun kenttiä. Näin kävi myös Varkaudessa. Tänä päivänä historiallista kuuloaan herkeistellen voi kuulla kalmistoista vuoden 1918 kuiskeen.

Antti Aho ja Hannu Itkonen

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikuttivat Varkaudessa vuonna 1918. WL 24.2.2008
3. Vuoden 1918 tapahtumapaikkoja Varkaudessa. WL 5.4.2008
4. Rakennuksia, jotka kertoivat sisällissodasta Varkaudessa. WL 27.4.2008
5. Dokumentteja Varkaudesta vuodelta 1918. WL 8.6.2008
6. Mitä haudat kertovat vuodesta 1918?
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ja tavarat.
8. Vuoden 1918 kuvat.
9. Julkaisut, jotka käsittelevät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuoden 1918 tapahtumia on tulkittu?

Taavetti Ryhäsen ja Hirvosen veljesten haudat ovat käytävän varrella kohdakkain.

Seppä Högbergin kivi on vaatimaton, mutta kertoo sen, mistä oli kyse.

Miettisen veljekset saivat yhteisen leposijan.

Kalle Lähtenmäen hautamuistomerkin pylväs symboloi kettua elämäntavalla.

Leppävirralla ja Joroisissa punaisten muistokivi on hautausmaan ulkopuolella.

Kadonneet, säilyneet ja muistuneet vuoden 1918 esineet

Esineitä jäi jäljelle ihmeteltävän vähän, mutta niillä jotka jäivät, on tarina kerrottavanaan.

Nykypäivän tavarapaljouden keskellä elävien on vaikea kuvitella, millainen oli ihmisten esineympäristö vuoden 1918 Varkaudessa. Köyhyyden koura kosketti karusti. Elintarviketilanteen kärjistyessä puutetta oli jo 1917 jopa ruoasta. Nälkä oli köyhien jokapäiväinen vieras. Köyhyys selittää osaltaan, miksi kansalaissodan päiviltä on tallentunut niin vähän esineitä. Myös muita syitä on löydetävissä. Vähäistä esineistöä selittää myös se, että sotaisissa poikkeusoloissa oli tavaroiden taltiointista tärkeämpää pohdittavaa. Monien kaikki tarmo suuntautui oman hengen säilyttämiseen. Sodan voimasuhteiden muuttuessa tietyt esineet polttelivat käsissä, joten niistä oli päästävä eroon.

Esineiden vähäisyys

Vuoden 1918 esineistöä ei ole säilynyt maanlaajuisestikaan kovin runsaasti. Esimerkiksi Lahden historiallisen museon *Taistelu Lahdesta* -näyttelyyn oli jouduttu lainaamaan esineistöä Suomen eri museista. Sikäli asia on hieman yllättävä, että Lahdesta kamppailtiin huhtikuun lopulla sodan viimeisiä taistoja. Esineistöä olisi luullut säilyneen myös Lahden vankileiriltä, sillä kesäkuun puolivälissä Hennalassa oli 9 700 vankia.

Yksi poikkeus on kuitenkin olemassa. Tampereen kansalaissodan tapahtumiin liittyvää esineistöä on olemassa suhteellisen paljon. Suuri ansio esineistön säilymisestä kuuluu Gabriel Engbergille, joka toimi kansalaissodan vuosina Hämeen museon intendentinä. Taidemaalarinakin tunnettu ja sittemmin professorin arvonimen saanut Engberg keräsi esineistöä Tampereen taistelupaikoilta ja kaupungin kaduilta. Esineistö on esillä museokeskus Vapriikin erityisen hienossa *Tampere 1918* -näyttelyssä. Aivan näyttelyn loppupuolella onkin virallinen lupa-asiakirja, joka mahdollisti Engbergin keruutyön.

Varkaudessa tällaista keräystyötä ei tehty. Yksi syy tähän oli se, että Varkauteen perustettiin museo vasta vuonna 1956. Tuolloin suuri osa esineistöstä oli jo auttamattomasti kadonnut. Ensisijaisesti nousevan museotoiminnan kiinnostus ei suuntautunut kansalaissodan tapahtumiin. Museon nimihän oli tuolloin Savon museo. Maakuntahenkilöiden linjaus merkitsi savolaisen asutushistorian ja kansanelämän korostumista. Samansuuntaisia olivat myös museonjohtajana toimineen Tapio Kautovaaran kiinnostuksen kohteet. Kautovaaran ansioituikin erityisesti 22 piiräjän alueelle tekemillään perinteenkeruumatkoillaan.

Paikallisen museotoiminnan käynnistyessä vuoden 1918 esineistöä olisi varmaankin ollut löydettävissä, sillä kansalaissodasta oli kulu- nut vasta vajaat 40 vuotta. Modernisoituvassa Varkaudessa ei ollut suurempaa innostusta vuoden 1918 tapahtumien muisteluun. Vaike- nemiseen törmäsi myös Hannu Soikkanen, joka keräsi aineistoa 1963 ilmestyneeseen Varkauden historiankirjoitukseen.

Kansalaissodan esineistön vähäisyyttä selittää myös se, että punakaartin valta-aika jäi Varkaudessa lyhyeksi eli kolmen viikon mit- taiseksi. Näin ollen punaiselle vallalle ei ker- tynyt juurikaan esineistöä. Lopulta huomatta- va osa punakaartin esineistä pyyhkiytyi histo- rian hämärään tuhoutuen, kadoten tai kulkeu- tuen muille maille. Näin ollen joudumme tässä tekstissä kirjoittamaan esineistä, jotka ovat kadonneet jäljettömiin tai joita ai- noastaan muistellaan. Lisäksi haavimme on tarttunut muutama esine, joilla on kyt- kentä Varkauden vuoteen 1918.

Tampereen näyttelyssä vieraillelle ei jää epäselväksi, että esineistön osalta aseet olivat avainasemassa. Pohjoismaisen sotahisto- rian suurimman kaupunki- taistelun jäljiltä aseita myös säilyi, ja niinpä niitä on runsaasti näytteillä. Varkaudessakin aseet olivat olen- naisinta esineistöä. Vaikka aseita ei olekaan säilynyt, aloitamme tarkastelun niistä.

Kadonneet aseet

Asekysymys nousi Varkaudessa esille jo syksyllä 1917, jolloin tehtaanvirkailijat alkoivat tehdä "kävelyretkiä" lähi- maastoihin. Mukana oli jo tuolloin kymmenkunta pis- toolia, joilla harjoittelu levisi nopeasti yleisempään tietoisuu- teen. Syyskuussa perustettu suo-

jeluskunta hankki lisää aseita. Tieto hankinnois- ta kulkeutui myös työväenjärjestöjen johtajille. Kun tehtaan isännöitsijä Göös paljasti loppuvuo- desta suojeluskunnan aschankinnat, saivat punai- set syyn takavarikolleen. Aseet siirtyivät punai- sen hallintaan marraskuun suurlakon aikana.

Varkaudessa ei oltu suinkaan tietämättömiä, miten myös muuta Suomea aseistettiin. Niinpä työväenjärjestöjen kokouksessa tehtiin lokakuun 27. päivänä kaksi tärkeää päätöstä. Ensinnä pää- tettiin perustaa kolmimiehinen kaartitoimikunta. Toiseksi kelloseppä A. Merikari päätettiin lähet- tää työmies- ja sotamiesneuvostojen kokouk- seen evästyksenään aseiden hankkiminen. Meri- karin tuomat ja kruununtehtaiden venäläisotila- ilta saadut aseet muodostivat punakaartin aseistuksen. Kun työläisten lakkokomitea päät- ti palauttaa puolet takavarikoiduista aseista suo- jeluskunnalle, niin molemmat osapuolet olivat aseistuneita. Marras-joulukuun tietämillä Var- kauden punakaarti sai Kuopioon suunnatusta Jukka Rahjan asekuormasta satakunta sotilaski- vääriä. Lisäksi kaartilla oli käytössään joitakin metsästysaseita.

Artikkelisarjamme ensimmäisessä osassa ker- roimme, mitä aseilla tehtiin. Kiinnostavaa on, että 1918 Varkaudessa käytettyjä aseita ei ole jälkikäteen löytynyt yhtä poikkeusta eli punai- sen rakentamaa tykkiä lukuun ottamatta. Valta- osa aseista kulkeutui muun Suomen taisteluku- ntille. Parikymmentä vuotta myöhemmin toimi- via pyssyjä siirrettiin talvisodan rintamalle.

Jäljelle jääneet

Yksi paikallinen ase on kuitenkin säilynyt ja tal- lennettu museoon. Varkauden punaisten valmis- tama tykki on sijoitettu Mikkelin jalkaväkimu- seoon. Tykkiin liittyy erilaisia tarinoita. Joiden- kin tietojen mukaan jo ensimmäinen laukaus särki tykin. Lehtoniemessä asuneen Toivo Suo- malaisen aikalauskertomuksen mukaan tykillä olisi ammuttu useita eli ainakin neljä laukausta helmikuussa 1918 Varkauden valloituksen ensi- taisteluissa. Tykki oli tehty talven aikana Lehto- niemen konepajalla, jonka toiminta tuolloin sei- soi levottomuuksien vuoksi. Toinen tykki oli kuulemma työn alla ruukin puolella Ammäkos- sen vanhalla konepajalla, mutta se ei ehtinyt ai- hiovaiheesta valmiimmaksi.

Kyseessä on melkoisen yksinkertainen tykki, joka on tehty laivan potkuriakselin aihioista. Po- raajana konepajalla toiminut ammattimies haet- tiin puolipakolla kotoaan töihin, ja niin alkoi ty- kinputki syntyä. Putken pituus on 90 senttiä ja halkaisija viiden sentin luokkaa. Lukko kyhät- tiin konepajalla venäläiselle sotaväelle ensim- mäisen maailmansodan vuosina samaan tarkoi- tukseen valmistetuista osista. Nalli-iskuri toimi narusta vetämällä. Kyseessä on järkevä suora- suuntaustykki.

Tykillä tehtiin rekimallinen lavetti, joka oli suunniteltu siten, että sen piti pysymän tykin lau- tessa aloillaan. Lavetti on 2,20 metriä pitkä ja 80 senttiä leveä. Ammukista tiedetään sen verran, että hylsyty tehtiin kuparipelistä ja ontot ammuk- set valuraudasta. Hylsyty ladattiin räjähdysaineel- la ja samoin ammus, jossa oli lisäksi sytytin ja pätkä tulilankaa. Räjähdysaineena käytettiin nor- maalia ns. kallioruutia sekä dynamittiä.

Kun Savonlinnan suojeluskunta palasi valloi- tusmatkaltaan takaisin, se nappasi tykin mu- kaansa. Tykki oli pitkään näytteillä Olavinlin- nassa. 1980-luvulta se on ollut Mikkelin jalka- väkimuseossa ja kuuluu pysyvään näyttelyesi- neistöön.

Puurtilalaisen **Lauri Tuuren** hallussa on pu- naisten hautamuistomerkin osaksi tarkoitettu ki- vi vuodelta 1945. Hänen isänsä Ilmari Tuure veisti harmaata kiveä olevan osan tarkoin isän- sä Otto Tuuren suunnitelmien mukaan. Otto Tuuren käsialaa oli vanhempi. Komminselkään 1922 upotettu vastaava muistomerkki. Kiviai- nes on Unnukalta Vehmassaaresta, ja Tuure veisti tykin ammuksia ja kyyneleitä kuvaavat osat kotipihassaan Puurtilassa. Lauri Tuurelle on jäänyt ammusaihe siitä syystä, että se teko- vaiheessa halesi. Tuure veisti hautamuisto- merkkiin uuden vastaavan.

Martti Hahtalalla on puolestaan punaisten murhaaman lennätinpäällikkö Alekseij Borda- koffin kävelykeppi. Bordakoffin kuoltua keppi joutui erälle Ahlströmin konepajan työnjohta- jalle. Kun työnjohtaja kuoli, otti Martti Hahtalan isä Jalmar Hahtala kepin talteen. Silloin elettiin

Lauri Tuure esittelee isänsä veistämää tykinammusaihetta punaisten hautamuistomerkkiin.

1920-luvun loppua. Lepästä tehtyä keppiä on käytetty mm. joulupukin rekvisiittana.

Esineitä ja muisteluita

Esineiden kadottua tai kulkeuduttua muille seu- duille saattavat ne silti säilyä mielissämme. Ker- tomusperinteessä esineet elävätkin omaa elä- määnsä. Muistitiedossa on kerrottu muutamien esineiden kohtaloista. **Veli-Pekka Hentunen** lä- hetti meille viestin, jossa kerrottiin hänen ukkin- sa Vihtori Hentusen vaiheista kansalaissodassa. Valkoisten lähestyessä Varkautta ukki oli piilot- tanut kivääriänsä Lehtoniemen tehtaan ullakolle.

Vuonna 1998 pidetyn Vallankumous Varkau- dessa -seminaarin jälkeen **Jarmo Koponen** muis- teli kuulemiaan isoisänsä Veikko Koposen toimia. Punaisten lähettinä toiminut isoisä oli kertoma- sa mukaan valkoisten lähestyessä Päivönsaarta piilottanut käsiaseensa vieläkin pystyssä olevan tehtaankonttorin kivijalkaan. Lisäksi hän oli sul- lonut sinne myös työväenjärjestöjen punalipun.

Aseiden, lippujen ja muiden työväenjärjestö- hin liittyvien esineiden piilottaminen oli varsin ymmärrettävää toimintaa. Alakynteen jääneet punaiset osasivat ennakoida, että kyseiset esi- neet kävivät todistukseksi vallankumoukselli-

sesta toiminnasta. Tällaisista todistuskappaleis- ta haluttiin päästä eroon.

Tavattoman poikkeava on **Marko Tikan** ja **Antti O. Arposen** Lappeenrannan teloituksia käsitelleeseen kirjaan *Koston kevät* päätynyt ja Varkauteen liittyvä esinekertomus. Sen mukaan Joutsenon kirkon polton tunnustanut Pekka Päi- vinen olisi ryöstänyt kirkosta sekä kirkkoraam- matun että alban eli konfirmaatiokaavun. Puu- kantisen kirkkoraamatun Päivinen olisi Varkau- teen palattuaan naulannut käymälän seinään.

Konfirmaatiokaapun sen sijaan liittyi erityi- nen toive. Mies halusi, että elon päivinen päätty- tyä hänet haudattaisiin kyseiseen albaan puettu- na. Jälkikäteen on kerrottu, että näin olisi myös tapahtunut. Kopolanvirralla asunut Päivinen on haudattu Ylä-Kankkuun.

Varkauden vuosi 1918 on jättänyt jälkeensä tavattoman vähän esineistöä. Jokainen uusi löy- tö olisikin omalla tavallaan arvokas. Valtaosa esineistöstä on lopullisesti tuhoutunut. Muuta- mia harvoja esineistä on olemassa, ja saattaapa jokunen esine vielä löytyäkin. Monet esineet ovat tämän kirjoituksen dokumentaation tavoin siirtyneet osaksi paikallista historiankirjoitusta.

Antti Aho & Hannu Itkonen

1918

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikuttivat Varkaudessa vuonna 1918. WL 24.2.2008
3. Vuoden 1918 tapahtumapaikkoja Varkau- dessa. WL 5.4.2008
4. Rakennuksia, jotka kertovat sisällisso- dasta Varkaudessa. WL 27.4.2008
5. Dokumentteja Varkaudesta vuodelta 1918. WL 8.6.2008
6. Mitä haudat kertovat vuodesta 1918? WL 10.8.2008
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esi- neet ja tavarat.
8. Vuoden 1918 kuvat.
9. Julkaisut, jotka käsittelevät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuoden 1918 tapahtu- mia on tulkittu?

Voimistelu- ja urheiluseura Tarmon palkintokokoelmakin sai vaurioita vuoden 1918 yhteen- oistoissa.

Punaisten Lehtoniemessä tekemä tykki on tässä 1930-luvun kuvassa näyttelyesineenä Olavin- linnassa.

Alekseij Bordakof- fin jäljiltä ei jäänyt tätä kävelykeppiä lukuunottamatta juuri mitään.

Valokuvat valaisevat vuotta 1918

Kuvat Varkauden tapahtumista rajoittu-
vat Ivar Ekströmin
otoksiin.

Vuoden 1918 kansalaissodan ta-
pahtumista ja toimijoista otettiin
tuhansia valokuvia. Sodan valo-
kuvaajia ja kuvausperinnettä tut-
kinut erikoistutkija **Jukka Kuk-
konen** on laatinut aiheesta artik-
kelin, jossa hän tarkastelee valo-
kuvia ja niiden säilymistä uusis-
ta näkökulmista. Suomen valo-
kuvataiteen museon ja Avain -
kustantamon julkaisemaan teok-
seen *Punamustavalkea – 1918*
kuvat kirjoittamassaan artikke-
lissa Kukkonen kirjoittaa muun
muassa sisällissodan kuvakoko-
elmista, kuvankeruiden ja koti-
etsintöjen kuvastoista, valoku-
vaajista ja -kuvaamoista.

Jukka Kukkonen ja **Elina Hei-
kan** toimittama kirja sisältää
myös laajan kuvakokonaisuus-
den. Lisäksi kansien väliin on si-
joitettu kolme muuta tekstiä. Pro-
fessori **Risto Alapuro** kir-
joittaa sisällissodan väkivallan
kuvasta. Dosentti **Ulla Peltosen**
aiheena ovat vuoteen 1918 liitty-
vät yksityiset valokuvat. Dosent-
ti **Hannu Vanhanen** ja toimittaja
Kimmo Kiimalainen suun-
taavat katseensa saksalaisten ot-
tamiin kuviin, jolloin läsnä ovat
niin spehtaakkelit kuin kuvaväen-
rennöksetkin.

Eittämättä julkaisu ja Suomen
valokuvataiteen museon pysty-
tetty näyttely antavat aineksia
uusille vuoden 1918 sotaan liit-
tyville pohdinnoille.

Sotakuvaaja Ekström

Punamustavalkea -teoksessa
Jukka Kukkonen nostaa esiin
erityisellä tavalla A. Ahlströmin
Varkauden tehtaiden metsäosa-
stolla työskennelleen metsätek-
nikko Ivar Ekströmin. Hieman
yllättävää on tieto, että Ekström
teki valkoisten rintamajoukkojen
mukana pisimmän ja kuvallises-
ti tuloksekkaimman sotaretken.
Ekström lähti sotaan Kuopiosta
ja kulki osastonsa mukana Savon
rintamalle, edelleen Kan-
nakselle ja Viipuriin.

Kukkonen tulkitsee Ekströmin
työskentelyä seuraavasti: "Ku-
vaajana Ekström ei kaihtanut
vaikeita tai kiusallisia tilanteita.
Hän kuvasi öisiä tulipaloja pik-
torialismin hengessä kaunokuvina,
teloituksia ja sodan uhreja
taas lehtikuvaajan tapaan eleet-
tömästi ja julmuuden jälkiä pai-
suttelematta. Hänen kuvansa
kahden punaisen vangin teloi-
tuksesta tukkikasan edessä on
sommittelmaltaan monumentaa-
lisena, Francisco Goyan Touko-
kuun kolmas -maalausta muis-
tuttavana valokuvana, muodos-
tunut eräänlaiseksi sisällissodan
ikoniksi. Varkauden antautumi-
sen jälkeen otetun kuvan histor-
rian kuuluu spekulointi tilanteen
autenttisuudesta. Ekströmin ku-
vissa Mäntyharjun rintamalta
esiintyy myös koulupoika Urho
Kekkonen konekiväärin syöttä-
jänä mäntykankaalla."

Ekströmin sotakuvaajaotokset
toimiminen dokumentoituivat
harvinaiseen julkaisuun. Jo
vuonna 1919 ilmestyi Varkauden
Suojeluskunnan kustantamana
kuvateos *Sotakuvia Savon ja*
Karjalan rintamilta. Kaikkiaan
115 kuvaa sisältävän julkaisun
esipuheessa selvitetään, missä
Ekström oli liikkuskellut vuoden
1918 aikana.

Julkaisun varhaisin kuva on
otettu Iisalmen Salahmin sydän-
maalla, jossa toimeenpantiin sa-
laisia suojeluskuntaharjoituksia.
Tämän jälkeen ovat esillä Kuo-
pion, Varkauden ja Leppävirran

VARKAUDEN MUSEON KUVA-ARKISTO, A. AHLSTRÖM OY:N KOKOELMA/ IVAR E

Tätä punaisten
teloituskuvaa on
kutsuttu jopa si-
sällissodan iko-
niksi. Teloitus-
paikka on teh-
taan kupeessa.

1918

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikutti-
vat Varkaudessa
vuonna 1918. WL
24.2.2008
3. Vuoden 1918 tapahtuma-
paikkoja Varkaudessa. WL
5.4.2008
4. Rakennuksia, jotka kerto-
vat sisällissodasta Varkau-
dessa. WL 27.4.2008
5. Dokumentteja Varkau-
desta vuodelta 1918. WL
8.6.2008
6. Mitä haudat kertovat vuo-
desta 1918? WL 10.8.2008
7. Vuoden 1918 tapahtumiin
liittyvät esineet ja tavarat.
WL 20.9.2008
8. **Vuoden 1918 kuvat.**
9. Julkaisut, jotka käsittele-
vät Varkauden vuoden 1918
tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuo-
den 1918 tapahtumia on tul-
kittu?

Ivar Ekströmin kuvateos on harvinaisuus. Painsääräkään ei
liene ollut suuri.

kuvat.

Seuraavaksi Ekström siirtyi
Mäntyharjulle, jonka Turkinky-
lässä käytiin erityisen verinen
taistelu huhtikuun kuudentena
päivänä. Huhtikuun 24. päivänä
Ekström matkasi junalla Mänty-
harjulta Karjalan rintamalle, jos-
sa hän kuvasi lähinnä "murskak-
si ammuttuja rakennuksia,
granaattien myllertämiä pelloja
ja kentillä viruvia ruumia". Vi-
ipurin kautta matka jatkui Nu-
raan, Uuraaseen ja aina Säkki-
järvelle, jossa Ekström kuvasi
viimeiset julkaisun kuvat.

Varkaus kuvissa

Jälkipolville jääneet kansalaissodan
Varkaus-kuvat ovat kaiketi
Ivar Ekströmin kuvaamia. Jukka
Kukkonen on valinnut kuvaes-
seeseensä kaksi kuvaa Varkau-
desta. Edellä mainittu teloitus-
kuva on painettu kokosivun au-
keamaksi. Toiseksi on valittu ku-
va, jossa saha ja mylly ovat il-
miliekeissä.

Sotakuvia Savon ja Karjalan
rintamilla -teoksessa on kaikki-
aan 14 kuvaa Varkaudesta. Kes-
keisinä taistelupaikkoina esitel-
lyiksi tulevat massatehtaan ja
tehtaanvirran tienoot sekä Äm-
mäkosken sillat, joiden yli kajaa-
nilaiset hyökkäsivät tehdasalu-
eelle.

Kuvatuksi ovat tulleet myös
tulipalot ja palanut saha. Muissa
kuvissa näkyvät Kuopion suoje-
luskuntakomppania, kaatu-
neita lumen peittämiä punaisia,
Kommilan kartano, vaurioitunut
veturitalli, punaisten varustukset
Taipaleen kanavalla ja punaisten
valmistama tykki. Sivulta 13
löytyy kuva naisista, jotka om-
pelevat vaatteita valkoisille soti-
laille. Kuvan ottopäiväksi on
merkitty helmikuun 28. päivä.
Näin ollen Ekström otti teokseen
painetut kuvat viikon aikana.
Välillä sotakuvaaja pistäytyi ku-
vaamassa Leppävirralla. Julkai-
susta löytyy Leppävirralta kaksi
kuvaa, joiden kuvauspäiviksi on
merkitty helmikuun 21. ja 23.

VARKAUDEN MUSEON KUVA-ARKISTO, A. AHLSTRÖM OY:N KOKOELMA/ IVAR E

Ekström kuvasi vangittuja punaisia Varkauden vanhan kirkon parvelta. Tunnistaako joku kuvan
henkilöitä?

päivä.

Varkauden kansalaissotakuvia
on nähtävissä myös paikallisessa
historiankirjoituksessa. Hannu
Soikkasen Varkauden historian
kolmessa kuvassa on näkyvissä
punaisten tykki, valkoisia jouk-
koja Pieksämäellä ja vangittuja
punaisia tehdasseurakunnan kir-
kossa. Varkautelaisten vuosisa-
taan kuvakertomuksen laatinut
Vilja Itkonen on valinnut viisi
kansalaissotaan liittyvää kuvaa.
Esillä ovat sahan ja myllyn palo
sekä kuva paloraunioista. Kuvi-
tukseen sisältyvät myös ompele-
vat naiset ja tehdasseurakunnan
kirkkoon vangitut punaiset. Si-

vulta 114 löytyy sisällissodan
ikoniksi mainittu valokuva kah-
den punaisen teloituksesta.

Punaisten kuvat?

Erinäisissä yhteyksissä on poh-
dittu, otettiinko Varkaudessa va-
lokuvia punaisten valtakautena.
Monilla paikkakunnillahan sekä
punapäälliköt että tavan kaarti-
laiset kävivät kuvauttamansa its-
sensä suorastaan ateljeeoloissa.
Tällaisia kuvia otettiin paitsi
kaupungeissa myös pienemmillä
paikkakunnilla. Esimerkiksi
Ruoveden Muroleessa kyläku-
vaaja Matti Luhtalalta säilyi noin

70 negatiivia, joihin oli ikuistet-
tu punaisia ja venäläisiä sotilaita.
Osa kuvista oli otettu kuvatta-
vien arkimiljöössä, pönttöuunien
kupeessa tai kotikukkien keskel-
lä.

Mikäli emme saa nähtäväk-
semme kuvia punaisesta Varkau-
desta, joudumme esittämään kol-
me mahdollista vaihtoehtoa ku-
vien puuttumiselle. Ensimmäkin
saattaa todella olla niin, että ku-
via ei yksinkertaisesti otettu.
Mahdollisuudet kuvaukseen olivat
olemassa, sillä Varkauden
ruukilla toimi kansalaissodan ai-
kaan Jäniksen valokuvaamo. To-
disteeksi valokuvaamon olemas-

sa olosta käy sekin, että vuoden
1917 lopulla kuvaamo toivotti
Työmies-lehdessä asiakkailleen
rauhallista joulua ja hyvää uuttaa
vuotta.

Toinen mahdollisuus on, että
punakuvat olisi joko tuhouttu tai
tuhoutuneet. Hävion häämöttä-
essä oli selvää, että punaiset pyr-
kivät pääsemään eroon kaikesta
mahdollisesti raskauttavasta ai-
neistosta. Pienellä paikkakunnal-
la ymmärrettiin, että tällaista tu-
lenarkaa aineistoa ei kannattanut
säilyttää. Varkauden vallattuaan
valkoiset vierailivat kodeissa et-
sien sekä ihmisiä että erilaista to-
distusaineistoa. Yhtenä mahdol-
lisena kuvien tuhoutumisen syy-
nä on pidetty Jäniksen valoku-
vausliikkeen tulipaloa. Jatkoso-
dan vuosina riehuneessa tulipa-
lossa tiedetään tuhoutuneen van-
hoja negatiiveja ja valokuvia.

Kolmas mahdollisuus oli, että
punaisten valtakaudella otetut
valokuvat takavarikoitiin. Jukka
Kukkonen esittää edellä maini-
tussa artikkelissaan, kuinka val-
koisessa Suomessa kerättiin tal-
teen punaista otettuja kuvia.
Keruuissa edettiin niin pitkälle,
että Etsivä Keskupoliisi rakensi
yksityiskotien ja valokuvaamoien
saaliista aikanaan laajan ku-
varekisterin. Tavoitteena oli ku-
va-aineiston avulla lisätä epäilyt-
tävän poliittisen toiminnan val-
vontaa. Muutamat kuvaajat, jot-
ka olivat keskittyneet toimissaan
korostuneesti punaisten kuva-
miseen, joutuivat lopettamaan
toimintansa tai ainakin vaihta-
maan paikkakuntaa.

Varkaus ja 1918

Varkauden vuoden 1918 ovat ol-
leet esillä valtakunnallisissa jul-
kisuudessa. Jukka Kukkonen on

perustellut ammatillaisen ottein,
miksi kahden punaisen teloitus-
kuva on noussut niin merkittä-
vään asemaan kansalaissodan
kuvahistoriassa. Myös muita
varkautelaisia kuvia on käytetty
eri yhteyksissä.
Varkaudessakin on oltu kansa-
laissodan kuvien suhteen toime-
liaita. **Kirsi Moisander** kokosi
Varkauden museoon kevääksi
1998 kuvista näyttelyn, joka oli
yleisön nähtävillä. Näyttely oli
samalla osa laajempaa Kansalli-
nen ja paikallinen vallankumous
-seminaariohjelmää. Näyttelys-
sä olleita kuvia julkaistiin kaksi
vuotta myöhemmin ilmestynees-
sä Varkauden museon julkaisus-
sa *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918*.
Valtaosa kyseisen julkaisun ku-
vista sisältyi jo 1919 julkaistuun
Ekströmin kuvateokseen.

Varkautelaisia kansalaissodan
kuvia on säilynyt varsin rajalli-
nen määrä. Yksinkertaisesti asiaa
selittää se, että kuvia otettiin niu-
kanlaisesti. Nykyisen tietämyk-
semme valossa kaikki säilyneet
kuvat ovat Ivar Ekströmin otok-
sia. Nyt tiedämme senkin, että
Ekström ei jäänyt pitkäksi aikaa
tallentamaan sodan jälkiselvitte-
lyjä Varkauteen, vaan suuntasi
kohti uusia taistelupaikkoja. Sen
verran vahvasti Ekströmin osaa-
miseen luotettiin, että Ahlströ-
min johto tarjosi miehelle mah-
dollisuuden Varkauden teollisen
historian tallentamiseen ja valo-
kuvakokoelman työstämiseen.
Tärkeänä osana valokuvausko-
koelmaa ja samalla paikallista
kuvadokumentaatiota säilyvät
pysäyttävät kuvat vuoden 1918
tapahtumista.

Antti Aho & Hannu Itkonen

Kirjallisuus kansalaissotaa kuvaamassa

Varkauden tapahtumat esiintyvät sekä tieto- että kaunokirjallisuudessa.

"Savossa Varkauden tehtaalla vuonna 1918. Talvinen yö. Seuraava päivä on helmikuun 21:s. Kiväärit räiskähtävät ja kuularuskut räitsevät silloin tällöin pimeydessä. Osasto Suomen vastamuodostettua ja vielä vapaachoista armeijaa piirittää tehdasta, jossa on parituhatta suomalaista sosialistia, kapinassa omaa hallitusta vastaan, täällä niin kuin monilla muillakin seuduilla, - Venäjällä kuohuvien yleismaallisten aatteiden kiihottamina ja Suomessa vielä juonittelvien venäläisten aseistamina nujertamaan niitä kansalaisiaan, jotka tahtovat vapauttaa pienen maansa venäläisistä."

Edellä esitetyn sanankääntein aloitti kirjailija Joel Lehtonen novellinsa *Muttisen Aapeli sodassa eli lapsettoman Manun kosto*. Aapelin sotimisen kuvaus ilmestyi jo vuonna 1918 Lehtosen novellikokoelmassa Kuolleet omenapuut. Lehtonen oli yksi ensimmäisistä Varkauden sotatapahtumien kuvaajista. Kansalaissotavuoden aikana ilmestyi myös toinen paikallisia tapahtumia käsitellyt julkaisu, joka oli edellisessä artikkelisamme esitelly Ivar Ekströmin kuvareportaasi *Sotakuvia Savon ja Karjalan rintamilta*.

Varkauden kansalaissotatapahtumista on kirjoitettu suhteellisen paljon siitäkin huolimatta, että varsinaiset taistelut jäivät vähäisiksi. Selittävinä tekijöinä Varkauden tapahtumien kirjalliselle käsittelylle voidaan pitää ruukkiihdyksunnan erillistä asemaa varsinaiusten rintamalinjojen selustassa sekä paikallisten tapahtumien erityisyyttä runsaen verenvuodatukseen. Seuraavassa luomme katsauksen Varkauden vuoden 1918 tapahtumien kirjoitustyölle. Täysin kattavaan esitykseen emme ole esityksessämme tähänneet.

Historiat ja historiikit

Vuoden 1918 kulkua on kuvattu eri yhteyksissä sotahistoriallisesti. Vuonna 1955 ilmestyneessä

Suojeluskuntain historian ensimmäisessä osassa suojeluskuntaupseerina sekä myöhemmin divisioonankomentajana ja kenraalimajurina toiminut Niilo Hersalo tarkastelee Varkautta Savon tapahtumien yhteydessä. Sotilaan kirjoittamassa tekstissä on korostuneen sotahistoriallinen ote taisteluliikkeineen ja -karttoineen.

Samaan tapaan sotahistoriallisesti Varkauden tapahtumia käsittelee **Sampo Ahto** 1993 ilmestyneessä *Itsenäistymisen vuodet* -teoksen toisessa osassa. Seitsensivuisen käsittelyn lisäksi kirjoittaja tulkitsee loppuviitteessä runsaisiin teloituksiin johtaneita tekijöitä. Ahto nostaa esille erityisesti koston ja vihan, jota muualta tulleet kokivat Varkauden punaisia ja ennen kaikkea punapäällikkö Matti Autiota kohtaan.

Varkauden vaiheista on kirjoitettu myös erinäisissä historioikeissa. Varkauden suojeluskunta painatti 1933 muistojulkaisun *Varkauden valloitus*, jossa esiteltiin sotatoimia ja muita lähiympäristön tapahtumia. Huomion arvoista on, että julkaisussa ei käsitellä millään tavoin valoituksen jälkeisiä teloituksia tai muututtunutta poliittista ilmapiiriä.

Varkauden kansalaissotavaiheita on kirjaautunut myös muualla julkaistuihin historioikeihin ja muisteluihin. Kymintehtaan johtajana toiminut ja Mannerheimin ratsastajapatsaan rahoittajana kunnostautunut Julius Polin kirjoitti 1928 ilmestyneessä muistojulkaisussa Varkauden valtaamisesta. Polinin teos ilmestyi nimikkeellä *Kymintehtaan Suojeluskunnan osuus Suomen vapaussodassa*. Julkaisua laatiessaan Polin hyödynsi Erik Lönnrothin henkilökohtaisia muisteluja.

Axel Grandellin historiikki *Minnen och intryck från frihetskriget* 1918 ilmestyi Vaasassa 1991. Kyseisessä julkaisussa Grandell kirjoittaa Varkaudessa ammutun toki kymmeniä punaisia, mutta ei kuitenkaan joka kymmenettä. Ampumiset kirjoittaja nimeää kohtalokkaaksi erehdykseksi, jolla myös valkoiset

tekivät itsestään syyllisiä. Leningradissa ilmestyi 1935 E. Nissisen toimittama Suomen vallankumousliikkeen tutkijakunnan julkaisu *Proletaarisen vallankumouksen rintamilla*. Julkaisussa ylistetään varkautelaisia kuolemankomppaniaa, johon oli vapaaehtoisuuden perusteella "koottu 92 rohkeinta, päättäväisintä ja tietoisinta taistelijaa."

Paikallishistoriat

Kansalaissota on ollut paikallishistorioiden ydinainesta. Tämä johtuu erityisesti kahdesta syystä. Ensinnäkin sotatapahtumat jo sinällään ovat olleet dramaattisia, syvästi ihmisiä, perheitä ja sukuja koskettavia. Toiseksi sota ja etenkin sen jälkiselvittelyt ovat muuttaneet ratkaisevalla tavalla ihmisten välisiä toimijasuhteita. Näinhän kävi myös Varkaudessa punaisen vallan kukistuttua ja valkoisen paikallisuuden muutouduttua.

Paikallista kansalaissotaa ovat käsitelleet historioissaan molemmat Hannut eli Soikkanen ja Itkonen. **Hannu Soikkasen Varkauden historiaan** (1963) kirjoittama kansalaissotatoisuus oli eittämättä ilmestyessään laajimpia ja perusteellisimpia sodan paikallistasoisia analyyskejä. Soikkasen tutkimustyö ei ollut aivan helpoimmasta päästä. Tutkija ei voinut esimerkiksi hyödyntää Jaakko Paavolaisen laajoja tutkimuksia punaisesta ja valkoisesta terrorista, sillä nehan ilmestyivät vasta vuosina 1966-67. Soikkainen on itse myös kertonut, että hänen kerätessään tutkimusaineistoa historiaansa asioista ei oltu kovinkaan halukkaita puhumaan.

Varkautelaisten vuosisadan (2004) kirjoittaneen **Hannu Itkosen** mahdollisuudet paikallissodan tapahtumien tarkasteluun olivat jo koko lailla suotuisamat. Kirjoittaja saattoi tukeutua sekä Soikkasen että Paavolaisen tutkimuksiin. Paikallisia tapahtumista olivat lisäksi kirjoittaneet muiden muassa **Risto Alapuro**, **Kimmo Rentola**, **Jukka Rislakki** ja **Esa Sironen**. Unohdtaa ei sovi myöskään **Olavi Hovin** Leppävirran historiankirjoit-

Varkauden kirjasto tarjoaa rautaisannoksen tietoa ja kaunokirjallista tulkintaa vuoden 1918 tapahtumista alkaen niihin johtaneista tapauksista ja päätyen jälkipykkiin ja myöhempiin havaintoihin.

tusta, jossa kajotaan suoranaisesti myös varkautelaiseen sotahistoriaan.

Päivi Nyssönen laati Suomen historian pro gradu -tutkielmansa *Kohti yhteistyön aikaa* (1996). Opinnäyteessään Nyssönen tarkasteli sisällissodan haavojen umpeutumista varkautelaisessa paikallisyhteisössä muun muassa useisiin haastatteluihin tukeutuen. Vuotta 1918 arvioitiin Varkaus-salissa 1998 järjestetyssä yleisöseminaarissa, jonka alustukset on julkaistu Varkauden museon julkaisussa *Varkaus, Suomi ja vuosi 1918 - Kansallinen ja paikallinen vallankumous* (2000).

Kaunokirjallisuus

Varkauden vaiheet ovat innostaneet myös kaunokirjailijoita. Lehtoniemessä lapsuus- ja nuoruuspäiviään viettänyt Uuno Pekka Kekäläinen kuvasi kansalaissotamuistojaan 1973 ilmestyneessä romaanissa *Poika maailman hartioilla*. Kekäläinen itsehän ei ollut vakaumuksellisenä pasifistina tarttunut aseisiin, mutta sai silti kahdeksan vuoden kuritushuonetuomion osallisuudestaan punakaartin toimintaan.

Kekäläinen koki ja näki asioita niin lähietäisyydeltä, että romaania voidaan pitää uskottavana aikalaistodistuksena.

Varkaus vilahtelee muidenkin kirjailijoiden teksteissä. Jouko Puhakan teoksessa *Niko Surakan vapaussota* (1985) käsitellään Varkauden valtausta valkoisessa armeijassa palvelleeseen sotilaan näkökulmasta. **Veijo Meren** teoksessa *Ei tule vaivatta vapaus - Suomi 1870-1920* (1995) on kolmisivuisen luku otsikolla Varkaus. Yksityiskohtana voi mainita, että Hurukslahten arpajaisia tarkastellessaan Meri esittää joka viidennen rivistä otetun punaisen tulleen ammutuksi. Sen sijaan Väinö Linnan romaanitrilogian *Täällä Pohjan tähden alla* toisessa osassa Varkaudesta tulleet pakolaiset tuovat tietoa, "että sielä on ammuttu joka kymmenes vanki summamutikassa".

Kirjoitusta ja tulkintoja

Kulunut vuosi on osoittanut, että kirjoitustyö vuodesta 1918 jatkuu virkeänä. Asialla ovat olleet sekä tutkijat että taidetyöntekijät. Kuluneen vuoden aikana on julkaistu useita tutkimuksia, kirjoitettu näytelmiä, filmattu elo-

kuvia, pystytetty näyttelyitä ja järjestetty tilaisuuksia. Kaikki tämä merkitsee myös uusia näkökulmia ja uusia tulkintoja vuonna 1918 tapahtuneesta ja jälkiseurauksista. Yhtenä tällaisena tulkintana voidaan pitää myös kesällä Varkaudessa nähtyä **Iiris Salmelan** kirjoittamaa ja teatteriryhmä Nimettömien esittämää näytelmää *Kymmenen tikkua laudalla*.

Kirjoitustyön jatkuminen johdattaa myös sekä aikaisempien tulkintojen punnitsemiseen että uustulkintoihin. Näin toimien käsityksemme historiasta syvenee ja kansallinen itseymmärryksemme vahvistuu. Esimerkiksi tätä artikkelia kirjoittaessamme polkumme johti kirjailija Joel Lehtosen vaiheiden jäljille. Päädyimme lukemaan **Pekka Tarkan** 1977 ilmestynyttä tutkimusta *Putkinoikon tausta - Joel Lehtosen henkilöt 1901-1923*. Tällöin ymmärsimme, että Lehtonen tiesi hyvin Varkauden tapahtumista. Kevätkesällä 1918 Lehtonen kiersi sotasairaaloissa haastattelemassa haavoittuneita valkoisia sotilaita, joiden joukossa oli myös Varkauden taistoihin osallistuneita. Niinpä Aapeli Muttisen sijoit-

taminen Varkauden historialliselle näyttämölle oli vaivatonta.

Mutta miten Aapeli Muttisen kävi? Novellin lopussa Muttinen ampuu haulikollaan ihmisen, mitä miehen hermot eivät kestä:

"Sitten hän ei kuullut kiväärien räiskettä, ei nähnyt välkkyviä, ilkeitä pistimiä taistelussa, jota kesäti vielä edelleen toista vuorokautta. Hän mutisi näkevänsä aivoja, jotka pärskivät veren seassa hä-

nen edessään, ja kuulevansa kuusten kohinaa, - tahtovansa kauas, Sumatraan, jossa kasvaa punaisia palmuja. Tutkittavaksi säästettyjen vankien mukana vietin Muttisen Aapeli junalla Kuopioon: Niu-vanniemeen, virkistymään joksi-kin aikaa. No, harvassa on niin pelkureita."

Antti Aho & Hannu Itkonen

1918

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikuttivat Varkaudessa vuonna 1918. WL 24.2.2008
3. Vuoden 1918 tapahtumapaikkoja Varkaudessa. WL 5.4.2008
4. Rakennuksia, jotka kertovat sisällissodasta Varkaudessa. WL 27.4.2008
5. Dokumentteja Varkaudesta vuodelta 1918. WL 8.6.2008

6. Mitä haudat kertovat vuodesta 1918? WL 10.8.2008
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ja tavarat. WL 20.9.2008
8. Vuoden 1918 kuvat. WL 26.10.2008
9. Julkaisut, jotka käsittelevät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia.
10. Miten Varkauden vuoden 1918 tapahtumia on tulkittu?

WU/ARKISTO/ MERJA MÄNNIKÖ

Varkauden taistelut päätyivät tähän maisemaan. Punaist nostivat valkoisen lipun, mutta tästä huolimatta joku tulitti vielä valloittajia.

Vuoden 1918 tapahtumien tulkinnot – varkautelainen näkökulma

Synkstä vuodesta voi käyttää monenlaisia nimityksiä.

Viimeaikainen suomalainen historiakeskustelu osoittaa hyvin, kuinka uudet sukupolvet tekevät historiasta uusia tulkin-toja. Parhaillaan käytävä keskustelu jatkosodan nimeämisestä on oivallinen osoitus historiakeskustelujen jatkumisen tarpeellisuudesta. Kun tutkijat perehtyvät historiaan uuteen lähteaineistoon tukeutuen ja uusia tarkastelunäkökulmia avaten, syntyy myös aiemmas-ta poikkeavia menneisyyden tulkintoja. Tällainen historiatie-toisuuden syventäminen on osoitus kansakunnan sivistyksestä.

Oma artikkelisarjamme on edennyt kymmenenteen osaan. Aiemmissa teksteissä olemme tarkastelleet kansalaissodan paikallisia tapahtumia, henkilöitä, tapahtumapaikkoja, rakennuksia, dokumentteja, hau-toja, esineitä, kuvia ja kirjalli-suutta. Tässä artikkelisarjan päättävässä viimeisessä osassa pohdimme, miten sodan nimi-tykset kuvaavat Varkauden vuo-den 1918 tapahtumia.

Veljessota

Sodan nimeäminen veljesso-daksi pitää sisällään ajatuksen siitä, että saman kansakunnan kansalaiset kohtasivat toisensa sodan melskeissä. Nimityksellä ei tarkoiteta sitä, että lihalliset veljet olisivat olleet sotimassa toisiaan vastaan. Toki vuonna 1918 tapahtui niinkin, että vel-jekset taistelivat eri riveissä. Esimerkiksi maaseudulta kau-punkiin muuttanut veli oli saattanut järjestäytyä työväen-järjestöihin ja tätä kautta myös punakaartiin. Sen sijaan maa-seudulle jäänyt veljes saattoi liittyä suojeluskuntaan ja samal-la valkoisen armeijan riveihin.

Varkaudessa veljessota-ase-telmaa ei juuri päässyt synty-mään. Tämä johtui siitä, että nopeasti muotoutuneessa ruuk-kiyhdyksunnassa ihmiset tiesi-vät omat asemansa varakkaiden piirissä tai köyhien joukossa. Lisäksi varsinaisiin sotatoimiin osallistuneet olivat joko paikal-lisia punaisia tai kauempaa tul-

Punaisten muistokiven veisti Ilmari Tuure 1945 isänsä Otto Tuuren veistämän ja ennen paljastamistaan hävitetyn tilalle.

Vapaussota – luokkasota

Vuoden 1918 tapahtumien jäl-keisen valkoisen Suomen olois-sa hallitsevat piirit puhuivat va-paussodasta. Tulkinnassa ko-rostettiin sitä, että sotatoimin Suomesta karkotettiin maassa olleet venäläiset sotilait. Venä-läissotilaiden osanotto vuoden 1918 kahinointiin poikkesi Suomen eri paikkakunnilla. Varkaudessa venäläisten merki-tys jäi varsin vähäiseksi, joten ainakaan paikallistason tapahtumat eivät alleviivaa vapaus-sodan käsitteen käyttöä.

Jos valkoiset voittajat näkivät tapahtumat vapaussodaksi, niin hävinneiden punaisten puolella puhuttiin luokkasodasta. Pu-naisten tulkinnassa kyse oli

kahden vallasta kamppailevan yhteiskuntaluokan välisestä yh-teenotosta. Luokka-asetelma Varkaudessa oli toki syntynyt. Luokkaraja vedettiin köyhien työläisten sekä harvojen rik-kaampien välille. Varkaudessa varakkaampaa väestönosaa edustivat teollisuuden johtoteh-tävissä ja virkamiesportaassa toimineet. Luokkasodan käsit-teän vaalimisella työväestö pai-roitti asetelmaa, jossa sodan jäl-keenkin elettiin eriarvoisessa luokkayhteiskunnassa.

Vallankumous – punakapina

Varkaudessa puhuttiin muun maan tapaan jo vuoden 1917 puolella vallan ottamisesta työ-väestön käsiin. Punaisten puo-lella paikalliset tapahtumat ha-luttiin näin kytkeä suurempiin historiallisiin murroksiin, sillä elettiin tällöin koko Eu-roopassa vallankumouksellisen liikkeidinnän innoittamina. Var-

WU/ARKISTO/ MERJA MÄNNIKÖ

Massatehtaan tornissa on muistohuone, jonka seinässä kaiver-ruksia kohta 91 vuoden takaa.

WU/ARKISTO/ TUURE PUNKKI

1. Tapahtumat Varkaudessa 1918. WL 20.1.2008
2. Henkilöitä, jotka vaikutti-vat Varkaudessa vuonna 1918. WL 24.2.2008
3. Vuoden 1918 tapahtuma-paikkoja Varkaudessa. WL 5.4.2008
4. Rakennuksia, jotka kerto-vat sisällissodasta Varkau-dessa. WL 27.4.2008
5. Dokumentteja Varkaudes-ta vuodelta 1918. WL 8.6.2008
6. Mitä haudat kertovat vuo-desta 1918? WL 10.8.2008
7. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ja tavarat. WL 20.9.2008
8. Vuoden 1918 kuvat. WL 26.10.2008
9. Julkaisut, jotka käsittelevät Varkauden vuoden 1918 tapahtumia. WL 29.11.2008
10. Miten Varkauden vuo-den 1918 tapahtumia on tulkittu?

Kansalaissota – sisällissota

Kansalaissodan käsite vakiintui suomalaisen historiakeskuste-luun 1960-luvulla. Väinö Lin-nan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogian ilmestymisen (1959, 1960, 1962) myötä alettiin konsensushengessä puhua lisäänty-vässä määrin nimenomaan kan-salaissodasta. Uudesta nimityk-sestä ei ollut kyse, sillä jo sodan aikana molemmat osapuolet puhuivat tahoillaan kansalais-sodasta. Epäilemättä Varkau-denkin suhteen voidaan käyttää kansalaissodan nimeä, johon olemme kiinnittyneet tätä artik-kelikokonaisuutta kirjoittaes-samme.

Viimeisin mittava sodan ni-mitulokinta tehtiin 1990-luvulla, jolloin historiatutkijat professo-ri **Heikki Ylikankaan** johdolla alkoivat käyttää sisällissodan nimeä. Ylikankaan mukaan si-sällissodan nimitys oli perustel-tu, sillä vuoden 1918 sodassa

oli mukana myös muita kuin Suomen kansalaisia. Taistelui-hin osallistuneiden joukoissa-han oli muun muassa saksalai-sia, venäläisiä ja ruotsalaisia. Siinä missä Varkauden osalta voidaan puhua kansalaissotana, niin yhtä hyvin voidaan käyttää sisällissodan nimitystä.

Kansalais- ja sisällissodan ni-mä käytettiin suomen kielessä rinnakkain aina 1990-luvulle saakka. Sisällissodan esikuva-na on ruotsin kielen inbör-deskrig, kun kansalaissodan juuret juontuvat saksan kielen sanaan Bürgerkrieg. **Jaakko Anhava** on esittänyt mielipitee-nään (Kielikello 2/2008), että kansalaissodan nimeä ei tulisi heittää roskakorin. Anhava pe-rustaa käsityksensä siihen, että saksan kielessä käytetään edel-leenkin kansalaissodan nimi-tystä (Bürgerkrieg). Näin so-dasta puhutaan siinäkin tapauk-sessa, että sotaan olisi osallistu-nut ulkomaalaisia.

Varkauden erityisyys

Varkaus oli merkittävästi mu-kana vuoden 1918 tapahtumis-sa. Etenkin paikalliseen yhdys-kuntaan tapahtumat jättivät pit-kät varjonsa. Tapahtumista on nyt kulunut jo yli 90 vuotta, mutta kansalaissodan tapahtu-mat kiinnostavat edelleen. Vuo-den 1918 tapahtumista on tänä vuonna ilmestynyt lukuisia tut-kimuksia ja kaunokirjallisia teoksia. Useat museot palasivat kansalaissodan tapahtumiin pystyttämällä aiheeseen liitty-viä näyttelyitä.

Eri puolille Suomea pysty-tettiin myös tapahtumista ker-tovia näyttelyitä.

Omassa artikkelisarjassamme olemme tarkastelleet Varkauden vuoden 1918 tapahtumia aiem-masta poikkeavista näkökulmis-ta. Samalla olemme kartoitta-neet sitä erityisyyttä, millaisiksi Varkauden tapahtumat muodos-tuivat. Käsitysksemme mukaan Varkauden vuoden 1918 tapahtumien erityisyys voidaan tiivistää seuraavasti: Varkaus oli so-dan rintamalinjojen takana si-jainnut, vailla kunnallista itse-näisyyttä ollut teollinen ja pu-naiseksi muuttunut yhdyskunta, jossa valtasuhteiden vaihduttua toteutettiin poikkeuksellisen mittavat teloitukset.

Antti Aho & Hannu Itkonen